

Araştırma Makalesi

Yüzellilikler İçinde Manisa’da Görevli İsimler

Nurettin Gülmez* – Kübra Aslan**

(ORCID: 0000-0002-4530-0491 - 0000-0003-2600-5945)

Makale Gönderim Tarihi

12.01.2024

Makale Kabul Tarihi

25.03.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Gülmez, N.- Aslan, K, “Yüzellilikler İçinde Manisa’da Görevli İsimler”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (Mart 2024): 53-109.

APA: Gülmez, N.- Aslan, K. (2024). Yüzellilikler İçinde Manisa’da Görevli İsimler. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 53-109.

Öz

Kurtuluş Savaşı’nın bitmesi ile imzalanan Lozan Barış Antlaşması diğer barış antlaşmalarında olduğu gibi genel bir affı kapsamaktaydı. Ancak Millî Mücadele boyunca düşmanla iş birliği yapan, isyanlar çıkartan, Kuva-yı Milliye’ye karşı mücadele eden bazı kişilerin affedilmesi mümkün değildi. Bu yüzden Lozan Barış Antlaşması’na eklenen bir protokol ile yüz elli kişinin af dışı bırakılmasına karar verildi. Bundan sonraki süreç ilk olarak bu yüz elli kişinin belirlenme aşaması ile başlamış, bu kişilerin vatandaşlıktan çıkarılması ve 1938 yılında çıkan af ile yurda geri dönmelerine müsaade edilmesi şeklinde tamamlanmıştır.

Çalışmada konunun kapsadığı döneme ait tüm Meclis zabıtları incelenmiş ve ciddi bir arşiv taraması gerçekleştirilmiştir. Bu taramalar esnasında literatürde bulunmayan bazı bilgilere ulaşılmıştır. Ulaşılan belgeler kullanılarak bu kişiler hakkında çeşitli çalışmalarda verilen bilgi karmaşası ortadan kaldırılmaya çalışılmış, yeni bilgiler ve fotoğraflar eklenmiştir.

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, gulmeznurettin@gmail.com.

Prof. Dr., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

** Doktora Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye, kubra_aslan_1995@hotmail.com.

Ph.D. Candidate, Manisa Celal Bayar University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, Turkey.

Bu yüz elli kişinin belirlenmesi sürecinde TBMM’de yapılan müzakerelerde ilk oluşturulan listede Manisa’dan hangi isimlerin olduğu, listeye Manisa’dan hangi isimlerin eklenmesinin istendiği ve listenin son halinde Manisa’dan hangi isimlerin yer aldığı incelenmiş. Sonrasında ise bu isimlerin neden yüz elli kişilik listede yer aldığı, yurt dışında oldukları süreçte neler yaptıkları, 1938 tarihli Af Kanunu ile yurda dönüp dönmedikleri ve dönenlerin ne yaptığı gibi sorulara cevap verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, Affı Umumi Kanunu, Yüzellilikler, Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü, Kırkağaç Kaymakamı Şerif, Çerkez Reşit, Küçük Ethem.

Names Charged in Manisa Among the “Yüzellilikler”

Abstract

The Lausanne Peace Treaty, signed after the end of the War of Independence, included a general amnesty, as in other peace treaties. However, it was not possible to forgive some people who cooperated with the enemy, started rebellions, and fought against the National Forces during the War of Independence. Therefore, it was decided to exclude one hundred and fifty people from amnesty with a protocol added to the Lausanne Peace Treaty. The next process started with the identification of these one hundred and fifty people, and was completed by depriving these people of citizenship and allowing them to return to the country with the amnesty issued in 1938.

In the study, all Parliament minutes from the period covered by the subject were examined and a serious archive search was carried out. During these scans, some information not found in the literature was obtained. By using the documents obtained, an attempt was made to eliminate the confusion of information given in various studies about these people, and new information and photographs were added.

In the process of determining these one hundred and fifty people, during the negotiations held in the Turkish Grand National Assembly, it was examined which names from Manisa were in the first list created, which names from Manisa were requested to be added to the list, and which names from Manisa were included in the final version of the list. Afterwards, it was tried to answer questions such as why these names were included in the list of one hundred and fifty people, what they did while they were abroad, whether they returned to the country with the Amnesty Law of 1938 and what those who returned.

Keywords: The Lausanne Peace Treaty, General Amnesty Law, Yüzellilikler, Manisa Governor Giritli Hüsnü, Kırkağaç District Governor Şerif, Çerkez Reşit, Küçük Ethem.

Giriş

Millî Mücadele devam ederken Heyet-i Temsiliye düşmanla iş birliği yapanlar hakkında önlem alınmasını gerek görmüştür. Bu gerek üzerine BMM (Büyük Millet Meclisi) döneminde bazı üst düzey yöneticiler ile eski nazırların saptanarak tutuklanmasına karar verilmiştir.¹ Daha sonraki süreçte ise iş birlikçiler ve Millî Mücadele karşıtlarının tespit edilmesi gerektiği 3 Şubat 1921 tarihinde İstiklal Mahkemesi Reisi Topçu İhsan Bey (Eryavuz) tarafından dile getirilmiştir. Bu konuşmanın üzerinden bir buçuk yıl geçtikten sonra Lozan Barış Antlaşması imzalanmak üzereyken Mustafa Kemal Paşa'nın İhsan Bey'i davet ettiği bir yemekte konu tekrar gündeme gelmiş ve Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) her uluslararası anlaşmada affın, barış şartlarından biri olduğunu hatırlatarak böyle bir ihtimale karşı hazır bulunulmasını ve aftan muaf tutulacak kişilerin belirlenmesinin zorunlu hale geldiğini söylemiştir. Toplantıda kişilerin tespiti meselesinde fikir birliği sağlandıktan sonra öne çıkan meselelerden biri de affa layık olmayanların nasıl, kimler tarafından ve hangi yetkiyle tespit edileceği olmuştur. Suçun işlendiği zamanın sınırlarının belirlenmesi gerekliliği de dile getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, listenin belirlenecek ilkeler çerçevesinde, siyasi ve hukuksal açıdan güçlü kanıtlarla ortaya çıkarılmasını gerekli görmüştür. Listelerin belirlenmesi meselesinden sonra ise bu suçlulara ne yapılacağı konusu gündeme gelmiştir. Tartışmalar sırasında bu kimselerin yurt dışına çıkarılması ya da yurt dışında olanların ömürlerinin sonuna kadar ülkeye sokulmaması yönünde fikirler bildirilmiştir. Bu toplantıda temel ilkeler konusunda kesin bir sonuca varılmasa da sonraki günlerde Dahiliye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde temel ilkelerin ve listenin hazırlığı için çalışmalar başlamıştır.² Ancak listenin hazırlanması hiç de kolay olmamıştır.

Lozan Barış Konferansı'nın ne birinci döneminde ne de ikinci döneminde af dışı bırakılacak kişiler belirlenememiş, tüm bunların

¹ Şaduman Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler*, İstanbul 2021, s.36.

² Şaduman Halıcı, *Yüzellilikler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998, ss. 17-19; İlhami Soysal, *150'likler*, 2. Baskı, İstanbul 1985, ss. 8-12; Halıcı, *a.g.e.*, s. 39.

sonucunda belirlenen sadece af dışı kalacakların sayısı olmuştur.³ Lozan'da Azınlıklar Alt Komisyonu'nun çeşitli oturumlarında af meselesi görüşülmüş, affın hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için uygulanması konusu ciddi tartışmalara neden olmuştur. Türk heyeti af tasarısının karşılıklı olmasını ve müttefikleri de kapsamasını istemiş, Türkiye içindeki Müslümanların af kapsamı dışında kalmasını teklif etmiştir. Çünkü hem Türkiye için affı mümkün olmayan bazı kişiler mevcuttur hem de heyet Müslümanların affının bir iç mesele olduğunu düşünmektedir. Bu sorunu çözmek adına Türk heyeti karşılıklı affın kabul edilmesine istinaden affın Türkiye içindeki Müslümanları da kapsamaya ilkesini kabul etmiş ancak yüz elli kişinin bu afftan istisna olmasını istediklerini bildirmiştir.⁴

Rıza Bey (Nur) Azınlıklar Alt Komisyonu'nun 11 Ocak 1923 tarihli toplantısında Türk hükümetinin aşağı yukarı yüz elli Müslümanı af dışı bırakmak istediğini bildirmiştir. Komisyon da 20 Ocak 1923 tarihinde genel affa ilişkin kararın⁵ antlaşma metnine ek bir beyanname şeklinde açıklanmasını, yüz elli kişinin af dışı bırakılması meselesinin de beyannameye ek bir protokol ile duyurulmasının yerinde olduğu kararına varmıştır.⁶

2 Mart 1923 tarihinde Meclis'te yapılan toplantıda Rıza Bey "Neden yüz elli kişi?" sorusuna ise "Bu 150 kişinin isimlerini zaten biliyorduk." şeklinde cevap vermiş, sayının tahmini olarak belirlendiğini, konferansa bu şahıslarla ilgili herhangi bir liste sunulmadığını ve şahısların belirlenmesinin sonraya bırakıldığını ifade etmiştir.⁷ İsmet Paşa (İnönü) ise İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderdiği 9 Ocak 1923 tarihli telgrafta bu sayı için "hainlerin elebaşları için yeterli" olduğunu ifade etmiştir.⁸ Elbette hainlerin sayısı elbette yüz elli ile sınırlı değildir. Ancak müzakerelerin yapıldığı süreçte bu konuda iyi tutulmuş bir arşiv

³ Soysal, *a.g.e.*, ss. 2, 12-13; Halıcı, *a.g.t.*, s. 20.

⁴ Sedat Bingöl, *Yüzellilikler Meselesi – Bir ihanetin Anatomisi*, Eskişehir 2020, ss. 90-91.

⁵ Halıcı, *a.g.e.*, ss. 41-42.

⁶ Bingöl, *a.g.e.*, s. 94.

⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ)*, İçtima 2, Celse 3, 2 Mart 1923, ss. 26-28.

⁸ Bingöl, *a.g.e.*, s. 93.

olmadığı⁹ için isimler hızlıca belirlenememiş ve bu sayı da Türk heyeti tarafından yeterli görülmiştir denilebilir.

Liste Meclis'e ilk önce dört defter şeklinde getirilmiş ve son şeklini alana kadar Meclis'te tartışılmıştır. Meclis'te liste üzerinde epeyce değişiklik yapılmıştır. Listenin son hali ise Dahiliye Nezareti tarafından düzenlenmiştir.¹⁰

Yüzelliliklerin Belirlenme Süreci

İsmet Paşa ilk olarak 12 Ocak 1923 tarihinde¹¹ ve daha sonra 19 Ocak 1923 tarihinde Rauf Bey'e (Orbay) gönderdiği telgraflarla af dışı bırakılacak yüz elli kişinin isimlerin belirlenmesini istediğini söylese de¹² bu konuda iyi tutulmuş bir arşiv bulunmadığı için, isimler hızlıca belirlenememiştir. Yüz elli sayısının belirlenmesi üzerine bir taraftan Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bir taraftan ise Dahiliye Nezareti'nde af dışı bırakılacakları içeren listelerin hazırlanmasına başlanmıştır.¹³ Lozan Barış Antlaşması gereğince yüz elli kişilik listeye dâhil edilecek şahıslar, devletin ilgili birimleri tarafından araştırılmıştır. Her birim, kendisini ilgilendiren kişileri araştırmıştır.¹⁴ Hazırlıklar Meclis'e de yansımıştır.¹⁵

22 Mart 1923 tarihinde af dışı bırakılması düşünülen otuz yedi kişilik bir liste hazırlanmıştır. Listede bu kişilerin isim, memleket bilgileri ile neden listede olduklarına dair kısa açıklamalar yer almaktadır. Bu otuz yedi kişilik listede Manisa'dan hiçbir isim bulunmamaktadır.¹⁶

16 Nisan 1924 tarihinde Lozan Barış Antlaşması gereği kabul edilen 487 sayılı Affı Umumî Kanunu sırasında bile listede kimlerin olacağı belli değildir. Bu yasanın 3. ve 6. maddeleri Yüzellilikler meselesine açıklık getirmiştir.¹⁷ 487 sayılı Affı Umumî Kanunu'nun 3. maddesinde Lozan Barış Antlaşması'na Ek Affı Umumi Beyannamesi'nde yer alan

⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi III*, Ankara 1995, s. 88.

¹⁰ TBMMGCZ, İçtima 39, 16 Nisan 1924, Celse 2, ss. 434-454.

¹¹ Bingöl, a.g.e., s. 92.

¹² Halıcı, a.g.e., s. 41.

¹³ Turan, a.g.e., s. 88.

¹⁴ Bingöl, a.g.e., s. 96.

¹⁵ Turan, a.g.e., s. 88.

¹⁶ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 106-695-4, s. 2.

¹⁷ Soysal, a.g.e., ss. 2, 10, 13; Halıcı, a.g.t., s. 20.

protokoldeki yüz elli kişinin af dışı bırakılacağı, 6. maddesinde bu meselenin Adliye ve Harbiye Nezareti nazırları tarafından yürütüleceği yer almaktadır. Diğer taraftan Yüzellilikler meselesinde baştan beri önem arz eden suçun işlendiği zaman konusu “*affa tabi olacak kimselerin işledikleri suçların 1 Ağustos 1914 tarihi ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasında işlenmiş olması*” ilkesi kabul edilerek çözülmüştür.¹⁸ Bu birinci madde, daha sonraki tartışmalarda 1922 sonrası suç işleyenlerin neden defterlerde yer aldığı şeklinde sorulara neden olmuştur.

Lozan Barış Anlaşması'nın getirdiği Affı Umumi Kanunu'na eklenen Yüzellilikler ile ilgili protokol 21 ve 23 Ağustos 1923 tarihlerinde Meclis toplantılarında müzakere edilmiş, 16 Nisan 1924 tarihinde de resmen kabul edilmiştir. Bu protokole göre; BMM (Büyük Millet Meclisi) Hükümeti, genel affa ait beyannamede, yüz elli kişinin Türkiye'ye girme ve orada ikametini yasaklama hakkını elinde tutmaktadır. Bundan dolayı TBMM Hükümeti, bu yüz elli kişinin ülke içinde olanları ihraç ve yabancı ülkelerdekilerin dönüşlerini engelleme hakkına da sahip olacaktır. Kişilerin adları, barış antlaşmasının yürürlüğe konmasından sonra Affı Umumi Beyannamesi'nin gereğini yerine getirme sırasında yayınlanacak ve Affı Umumi Beyannamesi'ne eklenecektir. Bundan başka listede adı geçenler ülkedeki mallarını dokuz ay içinde kendileri veya vekilleri aracılığı ile satabilecek, eğer dokuz ay içinde mallar satılmazsa bunlar hükümet tarafından satılıp kendilerine ödenecektir.¹⁹

Af kanununun yayınlanışı, yüz elli kişilik listenin tespiti için çalışmalara hız kazandırmış,²⁰ Lozan Barış Antlaşması gereği Affı Umumi Beyannamesi'ne eklenecek olan yüz elli kişilik listenin oluşturulması meselesi ilk kez TBMM'de 16 Nisan 1924 tarihli toplantıda, gizli oturumda ele alınmıştır. Bu toplantıda, Dahiliye Nazırı Ferit Bey (Tek) tarafından okunan listedeki isimler ve üyelerce teklif olan yüzlerce isim üzerinde tek tek durulup tartışılmıştır.

¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC), İçtima 39, Celse 1, 16 Nisan 1924, ss. 782-784.

¹⁹ TBMMZC, İçtima 7, Celse 2, 21 Ağustos 1923, ss. 183,197; TBMMZC, İçtima 9, Celse 2, 23 Ağustos 1923, ss. 279, 282; TBMMZC, İçtima 39, Celse 1, 16 Nisan 1924, ss.782-784; Soysal, a.g.e., ss. 2, 28-29.

²⁰ Soysal, a.g.e., s. 100.

Lozan Konferansı'nda af dışı tutulacak yüz elli kişilik bir liste oluşturulması meselesi, kamuoyunu da sürekli meşgul etmiştir. O zamandan sonra listenin düzenlenmesi ile Dahiliye Nezareti ve Emniyeti Umumiye Müdürlüğü meşgul olmuştur. Bu çalışmalar sonucunda çeşitli yerlerden istenen, gerek genel hayatta tanınmış oldukları için adları belirlenen kişilerin, gerek Emniyeti Umumiye Müdürlüğünce²¹ saptanan kişilerin listesi, yüz elli kişiyi çok aşmıştır. Bu sayı, yaklaşık olarak altı yüz kişiye ulaşmıştır. Daha da araştırılması veya normal yaşamı etkileyecek kişilerin de listelere alınması halinde bu sayının kat kat artacağı ifade edilmiştir.

Sayıyı yüz elliye düşürmek adına, Dahiliye Nazırı Ferit Bey'in ifadesi ile *"şuna değmiş, buna değmemiş"* diyerek özensiz ve yeni bir liste oluşturulmuştur. Ancak yeni liste bile üç yüz kişiden aşağıya düşürülemediği. Listedeki çıkarılma ihtimali olmayan adlar bu üç yüz kişinin içindedir. Bu meselenin Meclis'e gelmesinin nedeni sözleşme gereği belirlenen sayının yüz elli ile sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Esas zorluk bu anlamda listeyi yüz elli kişiye düşürmektir. Listelerde yer alan kişiler şu prensiplere göre belirlenmiştir:

1. Vahdettin, Hilâfetin ilgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun (431 Sayılı Kanun) ile ülke dışına çıkmış olduğundan dolayı listeden çıkarılmış ancak Vahdettin'in bütün eylem ve işlemlerine katılmış, ona akıl vermiş olan ser yaverleri ve diğer adamları dâhil edilmiştir.
2. Memleketin hayatına kastetmiş, Sevr muahedelerini imzalamış heyet,
3. Kuva-yı İnzibatiye'yi teşkil etmiş birkaç kabine üyeleri ve belli başlı kumandanlar,

²¹ Bu konu hakkındaki çoğu çalışma Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ait belgelere dayanmaktadır. Ancak CİMER aracılığıyla yapılan bir başvuru ile Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nin araştırmacılara kapalı olduğu ve tüm belgelerin Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'ne nakledildiği öğrenilmiştir. Ancak dijital ortamda yapılan arşiv taramasında bu belgelere rastlanmamıştır.

4. Kuva-yı İnzibatiye'yi teşvik etmek için fetva veren müftüler²²,
5. Çerkez Ethem ve arkadaşları,
6. Çerkez Kongresi'ni düzenleyenler ve memleketlerinden elebaşı olarak giden delegeler,
7. Vatana ihanet eden mülkiye ve askeriye memurları, polis reisleri, gazeteciler, diğer eşhas ve eşkıya,
8. Vatana ihanet eden çetelerin reisleri,
9. O zaman Türkiye sınırları içinde bulunmayan çeşitli yerlerde çeşitli isimlerle Hilâfet Komitesi, Anadolu Komiteleri, İhtilâl Komitelerini kuranlar,
10. Vatana ihanet eden basın mensupları ve benzerleri sınıflandırılarak listelenmiştir.

Tüm bu prensiplerin dışında bu kişilerin yalnız geçmişte yaptıkları ihanetler değil, yapabilecekleri ihanetler, aynı güce sahip olup olmadıkları, örgütlenip örgütlenmedikleri de dikkate alınmıştır. Ancak buna rağmen bazı noktalarda, bu prensiplerin dışına da çıkmıştır.

Aslında liste oluşturulurken yüz elli, üç yüz ve altı yüz kişilik defterler hazırlanmıştır. Bunun yanında vatandaşlıktan çıkarılanlara ait "*ıskat*" adı altında ayrı bir defter tutulmuştur.

16 Nisan 1924 tarihli Meclis oturumunda okunan yüz elli kişilik listede Manisa'dan ilk Çerkez Reşit'in adı okunmuştur. Daha sonra İzmirli Akhisar Kumandanı Küçük Ethem'in adı okunmuştur. Ama Karahisarı Sahip Mebusu Sadık Bey, Küçük Ethem'in öldüğünü sanmıştır, Ferit Bey ölmediğini dile getirerek listeyi okumaya devam etmiştir. Bu toplantıda İcra Vekilleri Heyeti tarafından Eski Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnu'nün Yunanistan'a kaçıp, askeri hizmete girmesinden dolayı vatandaşlıktan çıkarılanların yer aldığı ıskat defterine konulmasına karar verildiği ifade edilmiştir. Ancak Karesi Mebusu Süreyya Bey, Giritli Hüsnu'nün asıl listede olması gerektiği düşüncesi ile "*Bu Kanbur İzzetten daha kötü bir heriftir.*"²³ şeklinde bir uyarıda bulunmuştur. Ferit Bey ise

²² Metinde müftüler olarak geçmektedir. İstanbul'da fetvalar şeyhülislam tarafından verilmiştir.

²³ TBMMGCZ, İçtima 39, 16 Nisan 1924, Celse 2, ss. 434-454.

Giritli Hüsnü'nün zaten yurt dışında olduğunu bu yüzden iskat cetvelinde olduğunu ifade ederek listeyi okumaya devam etmiştir. 16 Nisan 1924 tarihinde yapılan toplantıda belirlenen listenin son halinde Kırkağaç Kaymakamı Şerif'in adı yoktur. Tartışmalardan sonra müzakere yeterli görülmemiş ve listenin tekrar Meclis'e gelmesi kabul edilmiştir.²⁴

Yüz elli kişilik liste üzerine ikinci bir müzakere ise Meclis'te 22-23 Nisan 1924 tarihinde yapılmıştır. Bu toplantıda Saruhan Mebusu Reşat Bey; İzmir'in işgal edildiği günden sonra Yunanlılara rehberlik eden, Eşme'nin yakılmasına, Uşak'ın işgaline sebep olan Eşme kazasının Garaplar²⁵ karyesinden Mavanoğlu [Madanoğlu]²⁶ Mustafa'nın da listeye girmesi yönünde Saruhan'dan Ethem, Kemal ve Abidin Ali Beylerle birlikte bir önerge vermiştir.²⁷ Meclis'teki bu görüşmeler sırasında listeye o ana kadar hiç akla gelmemiş ama mutlaka listede olması gereken pek çok isim eklenmiştir.²⁸

Meclis'te konu ile ilgili yapılan görüşmelerde özellikle listenin hazırlanmasında başrolü üstlenen Dahiliye Nazırı Ferit Bey'in yaptığı açıklamalar, milletvekilleri tarafından inandırıcı görülmemiş ve Ferit Bey'e karşı ağır suçlamalarda bulunulmuştur. Bu anlamda Yüzellilikler listesinin düzenlenirken objektif kalınmadığı kanısı oluşmuştur.²⁹ Meclis görüşmelerinde Yüzellilikler listesi belirlenemeyince listenin kesinleştirilmesi yetkisi İcra Vekilleri Heyeti'ne bırakılmıştır.³⁰

Dahiliye Nezareti'nin 23 Nisan 1924 tarih ve 13304/1791 numaralı tezkeresi üzerine defterde mevcut 149 şahsa ilaveten, Köylü Gazetesi

²⁴ *TBMMGCZ*, İçtima 39, 16 Nisan 1924, Celse 2, ss. 434-454.

²⁵ Bugün Uşak ilinin Eşme ilçesine bağlı Araplar adlı bir köy/mahalle vardır.

²⁶ Yanlış yazılmıştır, doğrusu "Madanoğlu" olacaktır. Listenin son halinde 121. sırada diğer eşhas başlığı altında yer alacaktır. Madanoğlu Mustafa'nın oğlu olarak ifade edilen Nuri'nin de listede yer almasına dair tahrir 22-23 Nisan 1924 tarihinde kabul edilse de listenin son halinde yer almamaktadır. *BCA*, 9-27-1, s. 16. Eşme o tarihlerde Manisa'ya bağlıdır. Ancak 1953 yılından sonra Uşak'a bağlanmıştır. <http://esme.gov.tr/tarihce> (Erişim: 21.03.2024) Bu yüzden Yüzellilikler listesinde yer alan bu isme, makalede yer verilmemiştir.

²⁷ *TBMMGCZ*, İçtima 44, 22-23 Nisan 1924, Celse 4, ss. 456-462.

²⁸ İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, İstanbul 2008, s. 111.

²⁹ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, Cilt 1, Ankara 1993, s. 577.

³⁰ Sedat Bingöl, *Yüzellilikler Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s. 101.

sahibi Refet'in eklenmesi ile liste İcra Vekilleri Heyeti'nin 1 Haziran 1924 tarihli toplantısında 544 numaralı kararname ile kabul edilmiştir. Dahiliye Nezareti tarafından hazırlanan son yüz elli kişilik liste, 16 Nisan 1924 tarihinde Ferit Bey tarafından oluşturulan listenin tasnif kuralları ile uyumludur. Büyük bir değişikliğe gidilmemiştir.

Listede Manisa'dan dört kişi görülmektedir. “Mülkiye ve Askeriyeden” başlığı altında 30. sırada “Esbak Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnu” ve 52. sırada “Esbak Kırkağaç Kaymakamı Şerif”, “Ethem ve Avenesi” başlığı altında 58. sırada “Çerkez Ethem'in biraderi Reşit” ve 62. sırada “İzmirli Sabık Akhisar Kumandanı Yüzbaşı Küçük Ethem” bulunmaktadır.³¹ Bu şahıslar, işgal boyunca Manisa'da önemli mevkilerde yer almıştır. Bazıları Millî Mücadele'nin sonuna doğru bazıları da işgal dönemi boyunca düşmanla iş birliği yapmış ve listede haklı gerekçelerle yer almışlardır denilebilir.

16 Nisan 1924 tarihinde yapılan müzakerelerde vatandaşlıktan çıkarılanların bulunduğu defterde yer alan Eski Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnu'nün daha sonra yüz elli kişilik asıl listeye alınması, muhtemelen Genel Af sonrası listeye girmezse ülkeye dönüp yapabileceklerinden kuşkulanılmış olunmasındandır. Bunun dışında Eski Kırkağaç Kaymakamı Şerif'in adı 16 Nisan ve 22/23 Nisan 1924 tarihli Meclis'te yapılan müzakerelerde yer almamaktadır. Şerif'in de listeye alınması, Dahiliye Nezareti'nin listeye son halini verdiği süreçte gerçekleşmiş olabilir.

Öztürk'ün yer verdiğine göre Meclis görüşmelerinde sık sık sözü edilen altı yüzlük ve üç yüzlük defterler tüm aramalara rağmen bulunamamış, görüşmeler sırasında verilen ve listeye alınması teklif edilen kişilerin isimlerini kapsayan öneriler de yok edilmiştir.³² Bu yüzden de diğer listelerde Manisa'dan başka isimler olup olmadığı tespit edilememiştir.

Liste 10 Eylül 1924 tarihinde Meclis'in 880 numaralı kararnamesi ile kabul edilmiş, 7 Ocak 1925 tarihinde Resmî Gazete 'de yayınlanmıştır.³³

³¹ BCA, 9-27-1, ss. 12-16.

³² Öztürk, a.g.e., s. 569

³³ Resmî Gazete, 7 Ocak 1925, Sayı: 81, ss.10-18. Resmî Gazete'nin dijital kopyasının günümüz Türkçesi olarak verilen halinde 7 Kanun-u Sani 1340 şeklinde verilmiştir. Ancak bu tarih yanlıştır. Doğrusu 7 Kanun-u Sani 1341 (7 Ocak 1925) olacaktır.

Aynı sayılı kararname gereği Maliye Nezareti'nin 31 Ağustos 1924 tarihli 2348/1248 numaralı tezkeresi 10 Eylül 1924 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiş ve böylece protokolda yer aldığı üzere yüz elli kişi için yurt içinde bulunanların mallarını tasfiyesi amacıyla verilen dokuz aylık süre başlatılmıştır.³⁴

1 Haziran 1924 tarihinde listede yer aldığı halde Türkiye Cumhuriyeti toprakları içinde bulunanların sayısı 60 dolayında olduğu için ya da listede olup Türkiye sınırları içinde olanların tümü el altında bulunduğundan, kararname çıkar çıkmaz bunların sınır dışı edilmeleri büyük bir sorun yaratmamıştır.³⁵ Listedeki Manisa'dan yer alan dört isim de Yunan kuvvetleri ile önce İzmir'e ve sonra Yunanistan'a gitmiştir. Dolayısıyla bu tarihlerde yurt dışında bulunmaktaydılar.³⁶

Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak Yüzelliliklerin Türkiye ile haberleşmeleri ve yazışmaları Dahiliye Nezareti'nin 3 Ağustos 1925 tarihli 8502/3703-11344 numaralı tezkiresinin 26 Ağustos 1925 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmesi ile yasaklanmıştır.³⁷

Yüzellilikler, yurt dışına gönderildikten sonra Emniyeti Umumiye Müdürlüğü, Yüzelliliklerin geri dönmesini engellemek adına sınır kapılarına, başkonsolosluklara ve konsolosluklara gönderilmek üzere Yüzelliliklerin resimlerinden oluşan bir albüm hazırlamıştır. Ayrıca bu albümden vilayetlere, ordu müfettişlerine de gönderilmiştir.³⁸ Buna ek Yüzelliliklere hep şüphe ile yaklaşmış ve yurt dışında oldukları

³⁴ BCA, 11-43-16, s. 3.

³⁵ Soysal, *150'likler, a.g.e.*, ss. 116, 118.

³⁶ Bünyamin As "Manisa'nın İşgali ve Mutasarrıf Hüsnü Bey", *Yüzüncü Yılında Milli Mücadele Döneminde Manisa*, (Ed. Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi), Cilt: 1, Ankara, 2020, s. 332 ; Ümit Evran, M. Selçuk Satı, *Geçmişten Günümüze Kırkağaç*, İzmir, 2000, s. 60; Şaduman Halıcı, "İstihbarat Raporları Işığında Saruhan Mebusu Yüzellilik Reşit Bey'in Sürgün Yılları", *Journal of History Studies*, 10 /3 (2018), s. 90 ; Nurettin Gülmez ve Bünyamin As, "İhanet ile Vatanseverlik Arasında Bir Asker: Küçük Ethem", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9/3 (2022), s. 890.

³⁷ BCA, 15-54-10-92-70, s. 3.

³⁸ Bingöl, *a.g.t.*, ss. 121, 122; 150'likler albümü: <http://hdl.handle.net/11424/129658> (Erişim: 11.01.2022).

müddetçe Türkiye'nin dış temsilcilikleri ve çeşitli istihbarat yöntemleriyle haklarında uzun süre takibat yapılmıştır.³⁹

Yüzelliliklerin Vatandaşlıktan Çıkarılması ve 1938 Af Kanunu

Yüzelliliklerin bir kanun ile net bir şekilde vatandaşlıktan çıkarılmamaları bir boşluk yaratmış ve Yüzellilikler listesinde yer alan bazı kimselerin yurda dönüş için bazı yollar aramaya başlamasına neden olmuştur. Bunun üzerine bir zorunluluk olarak⁴⁰ 28 Mayıs 1927 tarihli Meclis toplantısında Yüzelliliklerin vatandaşlıktan çıkarılmasına dair kanun önergesi kabul edilmiştir.⁴¹ 1064 numaralı kanun 15 Haziran 1927 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanması ile yürürlüğe girmiştir. Kanun, sadece Yüzelliliklerin vatandaşlıktan çıkarılmasını değil aynı zamanda mülk edinme ve miras bırakma hakkından mahrum bırakılmasını da öngörmüştür.⁴²

Yüzelliliklerin affedilmesi ise 3527 numaralı Af Kanunu ile olmuştur. Kanun, 29 Haziran 1938 tarihinde Meclis'te kabul edilmiş ve 16 Temmuz 1938 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴³ Kanunun kabul edildiği tarihte yüz elli kişiden sadece sekseni hayattadır. Kırkı, af kanunu ile ülkeye dönmüştür. Aftan yararlanıp Türkiye'ye dönenler için geçmiş memuriyetlerinden dolayı emekli olması, sekiz yıl kamu hizmetinde çalışmaması, askeri personel ise eski görevine iade edilmemesi gibi bazı kısıtlamalar getirilmiştir.⁴⁴

Manisa'dan Yüzellilikler içinde yer alanlardan Küçük Ethem, 1939 yılında af çıkar çıkmaz yurda dönmüştür. Sürgün yıllarında Türkiye aleyhine istihbaratta çalışan Ethem Bey, döndükten sonra tekrar Yunanistan'a giderek bu sefer Türkiye lehine istihbaratta çalışıp kendini affettirmek istemiştir. 1941 yılında ülkeye kesin dönüş yapmıştır.⁴⁵

Sürgün hayatı boyunca Türkiye Cumhuriyeti'ne karşıt düşünce ve tavırlarını sürdüren Şerif Bey için Halıcı, 27/28 Mayıs 1936 yılında vefat

³⁹ Bingöl, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁰ Halıcı, *a.g.e.*, ss. 49-50.

⁴¹ TBMMZC, İçtima 73, Celse 1, 28 Mayıs 1927, ss. 639, 640.

⁴² Resmî Gazete, 15 Haziran 1927, Sayı: 608, s. 17.

⁴³ TBMMZC, İçtima 83, Celse 1, 29 Haziran 1938, ss. 471-484; Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938, Sayı: 3961, s. 10297.

⁴⁴ Öztürk, *a.g.e.*, ss. 583-585.

⁴⁵ Bingöl, *a.g.t.*, s. 197.

ettiğini söylerken ⁴⁶ Bilgi, 1938 tarihli Af Kanunu ile yurda döndüğünden söz etmektedir.⁴⁷ Ancak Şerif Bey'in yurda dönüş yaptığını dair herhangi bir arşiv belgesine veya başka bir kayda ulaşılamamıştır.

Sürgündeki hayatı boyunca muhalif hareketler sergileyen Reşit Bey ise 1938 tarihli Af Kanunu ile ülkeye dönmemiş hatta af karşıtı duruş sergilemiştir.⁴⁸ Reşit Bey'in ülkeye dönmesi oğlu Aytek (Say) Bey'in, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a başvurarak, babasını ülkeye getirmek için izin alması ile 1950 yılında olmuştur.⁴⁹

1938 affı ile Türkiye'ye dönmeyen Eski Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey'in Yunanistan'da yaşarken Türkiye aleyhine bir çalışması olmadığı istihbarat raporlarında belirtilmişse de Hüsnü Bey'in eski eşinin kocası Yunan mültecileri Türk sahillerine taşımayı meslek edinen Ahmet Cemil ile haberleşmesinden dolayı Yunan mültecilerini Türkiye'ye çıkarmaya yardım ettiğinden şüphelenilmiştir.⁵⁰

Yüzellilikler İçinde Manisa'dan İsimler

Eski Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü

Asıl adı Hüseyin Hüsnü'dür. Çelebizade ya da Hayzade lakabıyla da bilinmektedir.⁵¹ Genel olarak Manisa Mutasarrıfı olduktan sonra Yunanlılar ile iş birliği içinde olması ile bilinen Hüsnü Bey, kaynakların çoğunda Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü olarak geçmektedir.⁵²

1864 yılında Girit'te doğmuş⁵³ daha sonra sülalesi ile Türk oldukları için Girit'ten kovulup, Manisa'ya yerleşmişlerdir. Çakmak, Girit'ten

⁴⁶ Halıcı, *a.g.t.*, s. 159.

⁴⁷ Nejdet Bilgi, *İstiklal Yolunda Bestekâr Bir Müftü Ahmet Âlim Efendi*, Manisa 2008, s. 45.

⁴⁸ Halıcı, *a.g.t.*, s. 96.

⁴⁹ Bingöl, *a.g.t.*, ss. 209, 210; Halıcı, *a.g.t.*, ss. 189-190; Halıcı, *a.g.m.*, s. 99.

⁵⁰ Halıcı, *a.g.t.*, ss. 114, 115; As, *a.g.e.*, ss. 334- 335.

⁵¹As, *a.g.e.*, s. 285.

⁵² Kendinden önceki Manisa Mutasarrıfı'nın adı da Hüsnü olduğu için Giritli Hüsnü olarak kullanılmıştır. Kamil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982; Teoman Ergül, *Kurtuluş Savaşında Manisa*, 2. Baskı, Ankara, 2007.

⁵³ As, *a.g.e.*, s. 285.

kovulmasına rağmen Hüsnü Bey'in Yunan işbirlikçisi olması şaşırtıcı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

Hukuk eğitimi alan⁵⁵ve hukuk bilgisi nedeniyle arkadaşları arasında iyi bir saygınlığa sahip olan Hüsnü Bey, eğitiminden dolayı Balıkesir'de savcılık yaptıktan sonra İzmir'de İstinaf Mahkemesi Reisi olmuştur.⁵⁶ Daha sonra Sadrazam Tefvik Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'nde bir göreve atanmıştır.⁵⁷ Manisa Mutasarrıflığına atanması 19 Şubat 1919 tarihinde olmuş, göreve ise 25 Şubat 1919 tarihinde başlamıştır.⁵⁸

Hüsnü Bey'in Yüzellilikler listesine alınmasına neden olacak olaylar silsilesi bundan sonra gerçekleşmiştir. Normalde hukuk bilgisi, namus ve doğruluğu ile bilindiği söylenen Hüsnü Bey, Manisa'ya geldiğinde aynı güveni kimseye verememiştir. Bu anlamda Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey'in (Kaygusuz) dikkatini çeken şey, Hüsnü Bey'in her sözüne "efendimiz" kelimesini eklemesi olmuş ve kendisinde iyi bir intiba bırakmadığını ifade etmiştir. Hüsnü Bey'i mizacı ve şahsı itibarıyla "tilki"ye benzetmiştir.⁵⁹ Celal Bayar ise Hüsnü Bey için "bir insanın fetret zamanında da olsa bu kadar değiştiğini hayretle" karşıladığını yazmaktadır.⁶⁰

İzmir'in işgali sonrası başlayan Manisa'nın da Yunan birlikleri tarafından işgal edileceği söylentisi, halkta endişe yaratmıştır. Olası bir işgale karşılık savunma için birtakım girişimlerde bulunulsa da bu girişimler, Mutasarrıf Hüsnü Bey tarafından engellenmiştir. Aydınlar, devletin en büyük yetkilisi ve sorumlusu olarak Hüsnü Bey'in ihanet ettiğine asla ihtimal vermemişlerdir. Hüsnü Bey de aydınların kendisine olan bu inançlarını kullanarak onları oyalamış ve Manisa'nın kesinlikle Yunanlılar tarafından işgal edilmeyeceğini söyleyerek direniş girişimlerini engellemekte başarılı olmuştur. Bunun yanında Hüsnü Bey, "tehlikeli gördüğü vatanseverleri izletmekten ve fırsat kollayıp onlara

⁵⁴ A. Nedim Çakmak, *Hüsnüyadis Hortladı (İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler)*, İstanbul 2007, s. 175.

⁵⁵ Hakan Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası (150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikasti)*, (Çev., Zuhâl Bilgin), 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 80; As, a.g.e., s. 285.

⁵⁶ As, a.g.e., ss. 285- 286.

⁵⁷ Ergül, a.g.e., s. 20.

⁵⁸ Bilgi, a.g.e., s. 7.

⁵⁹ Ergül, a.g.e., ss. 20, 21.

⁶⁰ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, Cilt 8, İstanbul 1997, s. 30.

gözdağı vermekten de geri kalmamıştır.”⁶¹ Yunanlılara karşı direniş amaçlı toplantıları dağıtmıştır.⁶²

Cepheden terhis edilen yedek subayların Manisa askeri depolarındaki çok sayıda silah ve cephane ile örgütlenme istekleri, Hüsnü Bey tarafından engellenmiştir. Hatta *“silahları Türklere korumak için, İngiliz temsilcisinin önerisine uyararak Rum ve Ermenilerden bir kuvvet oluşturmuştur.”⁶³*

İşgal sırasında bir olay çıkmaması için yeri geldiğinde dik başlı, tehditkâr iken işine geldiğinde hakaretlere karşı susmuştur. İzmir'in işgalinden sonra yapılan zulüm ve katliam, halkta Manisa'nın da aynı akıbete uğrayacağı düşüncesini uyandırmış ve halkın göç etmesine neden olmuştur. İşgalden birkaç gün önce başlayan göç hareketine engel olmak için Hüsnü Bey, 20 Mayıs 1919 tarihinde halkın Manisa'dan ayrılmamasını isteyen bir bildiri yayınlamıştır.⁶⁴ Hüsnü Bey, ustaca hazırlanmış ve halka bütün teminatları veren bu bildirisi ile Manisa halkını, direnişe gerek olmadığına inandırmayı başarmıştır. Böylece Manisa'daki silahlar, Hüsnü Bey tarafından düşman kuvvetlerine teslim edilmiştir.⁶⁵ Su'ya göre bir Türk mutasarrıfı olarak Hüsnü Bey, silahları kaçırma girişimini desteklemese bile bu girişimleri görmezden gelseydi cephane ve silahların tümü kaçırılmış olurdu.⁶⁶

İşgaller sırasında mahalli idareciler ve din adamlarının Kuva-yı Milliye hareketini desteklemesi, öncülük etmesinin veya mücadeleye karşı olmasının halkın üzerindeki etkisi, bölgelerdeki Millî Mücadele'nin başarısı veya başarısızlığı demektir.⁶⁷ Manisa'nın direnilmeden işgalinin en önemli sebebinin de Mutasarrıf Hüsnü Bey'in teslimiyetçi tutumu olduğu söylenebilir.

Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın adamı olan Hüsnü Bey, milli direnişin tamamen aleyhinde olmuştur. İşgale karşı direnişte bulunmak isteyen Manisalıları işgalin Manisa'ya yayılmayacağı vaatleriyle *“uyuşturmayı,*

⁶¹ Su, *a.g.e.*, ss. 4-5.

⁶² Bilgi, *a.g.e.*, s. 110.

⁶³ Ergül, *a.g.e.*, s. 39.

⁶⁴ Su, *a.g.e.*, ss. 5-7; Ergül, *a.g.e.*, ss. 28, 311; Bilgi, *a.g.e.*, ss. 108, 109.

⁶⁵ As, *a.g.e.*, ss. 302, 306, 307.

⁶⁶ Su, *a.g.e.*, s. 8.

⁶⁷ As, *a.g.e.*, s. 292.

*birbirine düşürmeyi, türlü metotlarla aydın kişileri susturmayı ve sindirmeyi”*⁶⁸ kısaca halkın milli duygularını bastırmayı başarmıştır. Hüsnü Bey’in sağladığı geniş imkânlar, Yunan birliklerinin 25 Mayıs 1919 tarihinde hiçbir direnişle karşılaşmadan Manisa’yı işgal etmelerine olanak sağlamıştır Yunan ordusu Manisa Mutasarrıfı Hüsnü tarafından törenle karşılanmıştır.⁶⁹

Yunan idaresini kabullenen Hüsnü Bey, Yunanlılar tarafından Manisa Valiliği’ne atanmıştır. Yunanlılara tam bir bağlılık gösteren Hüsnü Bey, Yunanlılar adına işlere el koymuş, resmi evrakı ve demirbaş eşyayı, hatta gizli devlet belgelerini, devletin bütün sırlarını ve hükümet konağını Yunanlılara teslim etmiştir. Yunan işgali sonrası pek çok memurun işine son vermiş, emekliler, dul ve yetimler aylık alamaz duruma gelmiştir. Bu uygulamalar, Manisa Sancağına bağlı tüm ilçeleri de etkilemiştir. Hatta Hüsnü Bey, *“direnış yanlısı olan kaymakam ve müftüleri işgal ordularının önüne atmakla tehdit etmiş”, “Yunan ordusuyla iş birliğı yapmaları için baskı yapmıştır.”*⁷⁰

Sakarya Zaferi’nden sonra Yunanlılar, Batı Anadolu’da egemenliklerini yeni bir yönetim kurarak kalıcı hale getirmek amacıyla işgal planlarını yeni bir politika üzerinden yürütmeye karar vermişlerdir. Böylece Özerk İyonya Devleti’nin kurulması sağlanabilirse Batı Anadolu’da tutunmayı hedeflemişlerdir. Yunanlıların bu kararını benimseyen Hüsnü Bey, Türk Mutasarrıflığı’na bırakmış ve Özerk İyonya Devleti’nin Manisa Valisi olmayı kabul etmiştir.⁷¹ Bundan sonraki süreçte yeni düzenin kabul edilmesi için halka baskı yapan Hüsnü Bey, bu yeni yönetim şekline karşı memnuniyet telgrafları çekmeleri için halkı zorlamıştır. Hatta dönemin Manisa Belediye Reisi ile Manisa Müftüsüne, Yunan muhtariyet belgesini zorla imzalatmıştır. Özerk İyonya Devleti’ni Müslüman ve Gayrimüslim bütün halkın desteklediğini, dünyaya göstermek için yapılan mitinge, bütün köylerdeki halkın katılması için karakollara yazılı emirler göndermiş, gelmeyen veya tereddütte bulunanların baskı, şiddet ve zorla getirtilmesini istemiştir.

⁶⁸ Su, *a.g.e.*, s. 3; Ergül, *a.g.e.*, ss. 26, 30; Bilgi, *a.g.e.*, ss. 7, 121.

⁶⁹ As, *a.g.e.*, s. 311.

⁷⁰ Çakmak, *a.g.e.*, ss. 202, 234, 251; As, *a.g.e.*, s. 328.

⁷¹ Nadir Özkuyumcu, “Millî Mücadele’de Manisa”, *XIV. Millî Egemenlik Sempozyumu*, Manisa 2004, s. 101; As, *a.g.e.*, ss. 328, 329.

Mitingde yaptığı konuşmasında muhtariyet taleplerini kabul ettiğini söyleyerek Yunanlıların bizzat savunuculuğunu yapmıştır.⁷²

Büyük Taarruz zaferi sonrası çekilen Yunan kuvvetleriyle birlikte Hüsnü Bey de ülkeyi terk etmiştir. Çakmak'ın yer verdiğine göre Hüsnü Bey'in oğlu Vasili, Hüsnü Bey'in son ana kadar Manisa'yı terk etmediğini, Yunan askerlerine sahip çıkarak, Türk ordusunun Manisa'dan geri döneceğini söylemiştir. Hatta işgal kuvvetleri komutanına ellerinde çok sayıda Türk esir olursa Türk ordusunun şehre giremeyeceğini savunmuştur. Bu süreçte Yunan askerlerinin yaptığı katliamların, büyük yangınların içinde soygunlar yaptırmış ve iz bırakmamak için hükümet binasını kendisi yakmıştır. 8 Eylül 1922 tarihinde kendi tayfası için hazırlattığı özel bir vagona soygundan elde ettiği ganimetleri taşıdıktan sonra en yakınlarını, sülalesini ve hatta çocuklarını dahi geride bırakarak Manisa'dan kaçmıştır. Buradan sırasıyla İzmir, Çeşme, Sakız, Prayus ve oradan Elefsis'e geçmiştir. Son olarak Elefsis'e yerleşen Hüsnü Bey, Hıristiyan olmuş ve kaçarken yanına Manisa İriköy'den aldığı Rum ailenin kızı Paraskevulo ile evlenmiştir. Bu evlilikten bir oğlu olmuştur.⁷³

Resim 1: Teğmen Dimitris ve Filippos'un evinde Manisa Valisi (oturan) Hüsnü Bey (1921)⁷⁴

⁷² As, *a.g.e.*, ss. 328-331.

⁷³ Çakmak, *a.g.e.*, ss. 175, 176, 177, 178.

⁷⁴ As, *a.g.e.*, s. 286.

Hüsnü Bey, çok zengin biri olarak Elefis'e yerleşmiştir. Bu zenginliğin kaynağı, kaçarken yaptığı soygunlardır. Daha sonra Yunan vatandaşlığına geçip Atina'da yaşamaya başlamıştır. Manisa halkının kendisine verdiği Hüsnüyadis ismini çok sevmiş olacak ki Yunanistan'da Hüsnüyadis adını almıştır. Hüsnüyadis, Yunan Milli Bankası'nda mübadil mallarını idare eden şubede hukuk müşaviri olarak çalışmıştır.⁷⁵

Yunan iş birliğisi olarak Manisa'nın işgaline zemin hazırlayan, işgal yıllarında da Yunan valisi olarak çalışan Hüsnü Bey tüm yaptıklarından dolayı, Lozan Barış Antlaşması ile kabul edilecek genel aften yararlanamayacakların belirlendiği yüz elli kişilik listeye Dâhiliye Vekâletinin 13304/1791 numaralı tezkeresi ile 1 Haziran 1924 tarihinde alınan kararla “Mülkiye ve Askeriye” başlığı altında 30. sırada “Esbak Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü” adıyla dâhil edilmiştir.⁷⁶

Hüsnü Bey, 1927 yılında kabul edilen ve af dışı bırakılan yüz elli kişiyi kapsayan 1064 numaralı kanun ile hem vatandaşlıktan çıkarılmış hem de mülk edinme ve miras bırakma hakkından mahrum bırakılmıştır.⁷⁷ 1938 yılında çıkarılan af kanununa rağmen Türkiye'ye dönmeyen Hüsnü Bey, af sonrası İstanbul'daki kardeşi Nüzhet'e yolladığı mektupta, “işler tamamıyla inkişaf edinceye kadar Atina'da kalmak niyetinde olduğunu”⁷⁸ yazmıştır. Bu mektup göstermektedir ki Manisa Mutasarrıflığı sırasında yaptıklarının korkusunu üzerinden atamamıştır.

⁷⁵ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 81; As, *a.g.e.*, ss. 333, 334; Su, *a.g.e.*, s. 3.

⁷⁶ BCA, 9-27-1, s. 12-16.

⁷⁷ TBMMZC, İçtima 73, Celse 1, 28 Mayıs 1927, ss. 639-640; *Resmî Gazete*, 15 Haziran 1927, Sayı: 608, s. 17.

⁷⁸ Halıcı, *a.g.t.*, s. 115; As, *a.g.e.*, ss. 334, 335.

Resim 2: Giritli Hüsnü Bey'in 1926 yılı ortasında yurt dışındaki belirli konsolosluklarla sınır karakollarına gönderilen Yüzellilikler albümünde yer alan fotoğrafı.⁷⁹

Atina Milli Bankası'nda bir süre çalıştıktan sonra ayrılan Hüsnü Bey, 1942 yılında Atina'da Sosyal Yardım Teşkilatı Hastanesi'nde ölmüştür.⁸⁰

Eski Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü'nün tüm bu yaptıkları, Yüzellilikler listesine girmesinin nedeni olmuştur.

Celal Bayar, Hüsnü Bey için "*İzmir Valisi İzzet Bey'in ikinci nüshası*"⁸¹ ifadesini kullanmıştır. Hüsnü Bey işgal öncesinde ve sonrasında gerçekten İzzet Bey'in yolundan gitmiş ve onun çektiği telgraflara uygun davranmıştır. Saruhan'da Türk devletini temsil ettiğini unutmuş, bütün "*gayri milli*" emirleri canla başla yerine getirmiş ve Yunan kuvvetlerinin temsilcisi gibi davranmıştır.⁸²

Eski Kırkağaç Kaymakamı Şerif

Tam adı Mehmet Şerif'tir. 1883 yılında Manisa'da doğmuştur. Manisa Sancağı İdare Meclisi Azasından Lütfullah Paşa'nın oğludur. Manisa Rüştüyesinde orta, Mercan İdadisinde lise öğrenimini

⁷⁹ 150'likler albümü, a.g.a..

⁸⁰ Bingöl, a.g.t., s. 203; Özoğlu, a.g.e., s. 81; As, a.g.e., ss. 288, 335.

⁸¹ Bayar, a.g.e., s. 30.

⁸² Bayar, aynı yer.

tamamlamış ve 8 Temmuz 1907 tarihinde Mülkiye'den “iyiye yakın” derece ile mezun olmuştur. Fransızca bilmektedir. İçindeki şiirlerin bir kısmı Sultan II. Abdülhamîd'e methiye olan Leâlî-i İlhâmî adlı bir şiir kitabı vardır.⁸³ Bazı kaynaklarda⁸⁴ adı Şerif İlhamî olarak geçmektedir. Şair olduğu bilinen Mehmet Şerif Bey'in muhtemelen mahlası “İlhamî” olduğu için kaynaklara bu şekilde geçmiştir.

23 Ekim 1907 tarihinde Saruhan Sancağı Maiyyet Memurluğuna tayin edilerek stajını burada tamamlamıştır. 31 Ağustos 1911 tarihinde Gürün, 3 Eylül 1912 tarihinde Suşehri kaymakamlıklarına atanmıştır.⁸⁵ 28-29 Eylül 1912 tarihinde Karacasu Kaymakamlığı'na atanmıştır.⁸⁶ 21 Ocak 1913 tarihinde hâlâ Karacasu Kaymakamı olduğu bilinmektedir.⁸⁷ Bundan sonraki süreçte ne zaman olduğu bilinmemekle birlikte cinayet suçundan tutuklanmış ve 13 Haziran 1916 tarihinde suçsuz olduğu anlaşıl原因arak serbest bırakılmıştır. Burada kendisinden hâlâ Karacasu eski Kaymakamı olarak bahsedilmektedir.⁸⁸ 19 Şubat 1920 tarihinde memuriyete iadesini isteyen⁸⁹ Şerif Bey'in bu isteği 21 Şubat 1920 tarihinde uygun görülerek kabul edilmiştir.⁹⁰ 23 Eylül 1920 tarihinde de Kırkağaç Kaymakamlığı'na atanmıştır.⁹¹

⁸³ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt. III, Ankara 1968-1969, ss. 1121-1122.

⁸⁴ Evran ve Satı, *a.g.e.*, s. 71.

⁸⁵ Çankaya, *a.g.e.*, s. 1121.

⁸⁶ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, İ. DH., Dosya No: 1495, Gömlek No: 37; *BOA*, BEO., Dosya No: 4089, Gömlek No: 306660.

⁸⁷ *BOA*, DH. İD. Dosya No: 81, Gömlek No: 42.

⁸⁸ *BOA*, DH. EUM. 1. Şb. Dosya No: 3, Gömlek No: 45.

⁸⁹ *BOA*, ŞD. Dosya No: 1451, Gömlek No: 30.

⁹⁰ *BOA*, BEO. Dosya No: 4618, Gömlek No: 346305.

⁹¹ *BOA*, İ-DUİT, Dosya No:49, Gömlek No:17, s. 16; *BOA*, BEO, Dosya No: 4654, Gömlek No: 349024, s. 9.

Çankaya, *a.g.e.*, s. 1121'de Şerif Bey'in 23 Haziran 1913 tarihinde Kırkağaç Kaymakamlığı'na atandığını, Evran ve Satı, *a.g.e.*, ss. 60, 71'de 1915, 1916 yıllarında Kırkağaç Kazası Kaymakamı olduğunu söylemektedir. Ancak arşiv belgelerinde yer alan bilgilere göre Şerif Bey 23 Eylül 1920 tarihinde Kırkağaç'a tayini yapılanaya kadar eski Karacasu Kaymakamı olarak adlandırılmıştır. (*BOA*, İ-DUİT, Dosya No: 49, Gömlek No: 17, s. 16; *BOA*, BEO, Dosya No: 4654, Gömlek No: 349024, s. 9.) Zaten o yıllardaki arşiv belgelerine bakıldığında 30 Nisan 1914 tarihinden (*BOA*, BEO, Dosya No: 4281, Gömlek No: 321050; *BOA*, İ. DH, Dosya No: 1508, Gömlek No:1) 30 Mart 1918 tarihine kadar İsmail Hakkı Bey'in Kırkağaç Kaymakamı olduğu, bu tarihten sonra Necati Bey'in Kırkağaç

Resim 3: Kırkağaç Kaymakamı Şerif Bey⁹²

Kırkağaç, 24 Haziran 1920 tarihinde işgal edilmiştir. Dolayısıyla Şerif Bey, Kırkağaç Kaymakamı olarak atandığı zaman ilçe Yunan işgali altındadır.⁹³ Şerif Bey, Yunanlılardan rahatsızlık duymamış, işgal boyunca Yunan kuvvetlerini desteklemiş ve Yunanlılarla iş birliği yapmıştır.⁹⁴

Evran ve Satı, Şerif Bey'in 4 Nisan 1922 tarihine kadar Kırkağaç Kaymakamı olduğuna yer vermektedir. Belki de Sakarya Zaferi'nden sonra değişen şartları görüp İzmir'e gitmiş olabilir. Diğer taraftan Yunan kuvvetlerinin Büyük Taarruz sonrası, eylül ayının başlarında bölgeden çekildiği bilindiği için Şerif Bey de Kırkağaç'tan Yunan kuvvetlerinin çekildiği bu tarihe kadar kaymakamlık görevini sürdürmüş olabilir. Büyük Taarruz sonrası Yunanlıların çekilmeye başlaması ile Yunan kuvvetleriyle birlikte önce İzmir'e⁹⁵ daha sonra Atina'ya kaçmıştır.⁹⁶

Kaymakamı olarak atandığı (BOA, İ. DÜİT, 46-96; DH. ŞFR. 85-274; BOA, BEO. 4509-338159) ve Eylül 1920 tarihine kadar da Kırkağaç Kaymakamı olduğu bilinmektedir. BOA, DH-İ-UM, Dosya No: 20, Gömlek No: 14, s. 2 (H-02-12-1338).

⁹² Evran ve Satı, *a.g.e.*, s. 285.

⁹³ Kübra Aslan, "Millî Mücadele'de Kırkağaç", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, (Ed. Nurettin Gülmez ve Nejet Bilgi), Cilt: 3, Ankara 2020, s. 168.

⁹⁴ Çankaya, s. 1121; Evran ve Satı, s. 60.

⁹⁵ Evran ve Satı, *a.g.e.*, ss. 59-61, 71.

⁹⁶ Çankaya, *a.g.e.*, s. 1121; Nuri Yörükoğlu, *Manisa'nın Yangını*, Manisa 2002, s. 152.

Yunanlılarla iş birliği yaptığı için Lozan Barış Antlaşması ile kabul edilecek genel aftan yararlanamayacakların belirlendiği yüz elli kişilik listeye Dâhiliye Vekâletinin 13304/1791 numaralı tezkeresi ile 1 Haziran 1924 tarihinde alınan kararla “Mülkiye ve Askeriye” başlığı altında 52. sırada “Esbak Kırkağaç Kaymakamı Şerif” adıyla dâhil edilmiştir.⁹⁷ Şerif Bey de 1927 yılında kabul edilen ve af dışı bırakılan yüz elli kişiyi kapsayan 1064 numaralı kanun ile hem vatandaşlıktan çıkarılmış hem de mülk edinme ve miras bırakma hakkından mahrum bırakılmıştır.⁹⁸

1933 yılında Rodos’ta olduğu bilinmektedir.⁹⁹ Rodos’ta seyyar fotoğrafçılık yaparak geçimini sağlayan Şerif Bey, bir yandan “Selam” adlı bir gazete çıkararak Türkiye aleyhinde şiddetli yayınlarda bulunmuştur. Sürgün hayatı boyunca Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı düşünceleri ve tavırlarını sürdüren Şerif Bey’in vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir. Halıcı, Şerif Bey için on beş gün süren bir kalp hastalığından sonra 27/28 Mayıs 1936 tarihinde vefat ettiğini söylerken¹⁰⁰ Bilgi, 1938 tarihli Af Kanunu ile yurda döndüğünü ve Önder soyadını alıp, öğretmen Nadire Hanım ile evlendiğine yer vermektedir.¹⁰¹ Arşivde yer alan Şerif Bey’in hanımı Nadire’nin adına kayıtlı gayrimenkullerin çocuklarına intikali talebine dair verilen dilekçenin 1928 tarihli olması nedeniyle, Şerif Bey’in ne zaman evlendiği bilinmemekle birlikte Nadire Hanım ile 1928 yılından önce evlendiği söylenebilir.¹⁰² Buna ilave olarak Nadire Hanım hakkında 16 Haziran 1937 tarihli “Anadolu” adlı gazetede çıkan habere göre Nadire Hanım “Önder” soyadını kullandığı bilgisine ulaşılmıştır.¹⁰³ Şerif Bey’in ailesi, 1934 yılında çıkan Soyadı Kanunu gereği “Önder” soyadını almış olabilir. Emniyet kayıtlarındaki 1936 yılında öldüğü ifadesi dikkate alındığında, 1938’deki Af Kanunu’ndan yararlanıp Türkiye’ye dönmesinin mümkün olmadığı bilgisi doğrudur. Ancak tüm bunlar Şerif Bey’in yurda dönüş

⁹⁷ BCA, 9-27-1, s. 12-16.

⁹⁸ TBMMZC, İçtima 73, Celse 1, 28 Mayıs 1927, ss. 639-640; *Resmî Gazete*, 15 Haziran 1927, Sayı: 608, s. 17.

⁹⁹ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁰⁰ Halıcı, *a.g.t.*, ss. 158-159.

¹⁰¹ Bilgi, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰² BCA- 272-0-0-13/81-16-112. *Bu belge Devlet Arşivleri Başkanlığı’ndan talep edilmesine rağmen tarafımıza iletilmemiştir. Bu yüzden belgenin içeriği bilinmemekle birlikte burada yer alan bilgiler arşivde yer alan belgenin özetine aittir.

¹⁰³ Anadolu, 16 Haziran 1937, s. 2.

yapıp yapmadığı konusunda bize kesin bir bilgi sağlamamaktadır. Bu nedenle Şerif Bey'in vefatı veya yurda dönüş yapıp yapmadığı konusunda kesin bir şey söylenememektedir. Fakat yukarıda açıklanan ayrıntılar göz önüne alındığında ihaneti ile ilgili herhangi bir şüphe olmadığı söylenebilir.

Ethem'in Biraderi Reşit

Çerkez Reşit Bey, Şapsığ kabilesi Pşevu ailesinden¹⁰⁴ İlyas Bey'in oğlu Ali Bey adlı bir Çerkez soylusunun beş oğlundan biridir.¹⁰⁵ Ali Bey'in Reşit dışında İlyas, Nuri, Tevfik ve Ethem adında dört oğlu, Remziye adında da bir kızı vardır. Reşit Bey'in ailesi 19. yüzyılda Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç etmiş ve Balıkesir'in Bandırma ilçesi yakınlarındaki Emre Köy'e yerleştirilmiştir.¹⁰⁶

Reşit Bey'in doğum tarihi ve doğum yeri ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Doğum tarihi Parlamento Tarihi ve TBMM Albümü'nde 1877¹⁰⁷, Halıcı'da ise 1869¹⁰⁸ olarak verilmiştir. Doğum yeri Parlamento Tarihi ve Halıcı'da Balıkesir, Bandırma¹⁰⁹, TBMM Albümü'nde ise Bursa, Karacabey¹¹⁰ olarak verilmiştir. Çerkez Reşit Emre Köyü'nde doğmuştur.¹¹¹ Bu köy 24 Kasım 1955 tarihinde Bursa'nın Karacabey ilçesinden ayrılarak Balıkesir'in Bandırma ilçesine bağlanmıştır.¹¹² Bütün farklılıklar da Emre Köyü'nün bağlı olduğu ilçenin değişmesinden kaynaklanmaktadır. Çerkez Reşit'in doğum yeri ile ilgili karışıklığın nedeni budur. Zaten Çerkez Reşit'in TBMM'de milletvekili olduğu dönemdeki mazbatasında da doğum yeri "*Bursa Vilayeti Karacabey*

¹⁰⁴ Çerkez Kongresi sonunda imzalanan beyannamenin altında kongreye katılan delegelerin isimleri boy ve aile isimleri ile verilmiştir. Reşit Bey'in ismi ise "*Passav Reşit Bey*" şeklinde yer almıştır. Bingöl, *a.g.t.*, s. 58.

¹⁰⁵ Halıcı, *a.g.t.*, s. 167; Halıcı, *a.g.m.*, s.79.

¹⁰⁶ Halıcı, *a.g.m.*, ss.79-80.

¹⁰⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, Cilt 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 845; *TBMM Albümü (1920-1950)*, Cilt 1, Ankara 2010, s. 55.

¹⁰⁸ Halıcı, *a.g.m.*, s. 80.

¹⁰⁹ Çoker, *a.g.e.*, s. 845; Halıcı, *a.g.m.*, s. 80.

¹¹⁰ TBMM Albümü (1920-1950), *a.g.a.*, s. 55.

¹¹¹ Çoker, *a.g.e.*, s. 845.

¹¹² *BCA*, 30-11-1-0/254-41-3

Kazası Emre Köyü” yazmaktadır.¹¹³ Reşit Bey’in doğum tarihi hakkında hem Mebusan Meclisi’nde hem de TBMM’de milletvekili yaptığı dönemdeki mazbatasında doğum tarihi yer almadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak gerek Parlamento Tarihi gerek TBMM Albümü’nde yer alan bilgilerin kişilerin kendi beyanlarına dayandığı göz önüne alınırsa Çerkez Reşit’in doğum yeri ve tarihini 1877/ Emre Köyü olarak kabul etmek daha doğru olabilir.

İlköğrenimini Bandırma’da tamamlayan Reşit Bey, daha sonrasında sırasıyla Kuleli İdadisi ve Harbiye Mektebi’nde eğitim görmüştür. 1897 yılında Türk-Yunan Savaşı’nda bulunmuş ve 1901’de Harbiye Mektebi’nden mezun olmuştur. Reşit Bey mezun olduktan sonra Alasonya’da¹¹⁴ görev yapmıştır. ¹¹⁵ İkinci Meşrutiyet’in ilanından (1908) sonra İttihat ve Terakki Fırkası’nda politikaya girerek fırkanın militan kadrosu içinde görev almıştır. ¹¹⁶

Trablusgarp Savaşı’na gönüllü subaylar arasına Piyade Yüzbaşı olarak katılmıştır.¹¹⁷ Trablusgarp Savaşı’ndan sonra Balkan Savaşları sırasında Edirne’nin geri alınması harekâtında bulmuş ¹¹⁸ 15-31 Ağustos 1913 tarihlerinde Batı Trakya’nın Bulgar işgalinden kurtulması için mücadele veren gönüllü Türk subayları arasında yer almıştır. ¹¹⁹ Daha sonra 31 Ağustos- 25 Ekim 1913 tarihleri arasında Batı Trakya Muhtar Türk Hükümeti’nin kurulmasında etkili olmuş ve bu hükümetin ordusu içinde Batı Trakya Genelkurmay İkinci Başkanı olarak görev yapmıştır. ¹²⁰ Bu tarihten sonra İstanbul’a dönmüştür.

Kuşçubaşı Eşref’in Reşit Bey’e yazdığı mektupta, önce Trablusgarp’ta daha sonra Balkanlar’da olumsuz işler yaptığı ve bu yüzden “*el-hain*” diye anılmaktadır.¹²¹ Reşit Bey, Balkan Savaşları’ndan sonra askerlikten

¹¹³ TBMM Milletvekili Mazbatası (TBMM 1. Dönem Saruhan Milletvekili)

¹¹⁴ Bugün Yunanistan’ın Teselya bölgesinde, Olimpos Dağı’nın eteklerinde bulunan bir şehirdir.

¹¹⁵ Halıcı, *a.g.m.*, s. 79.

¹¹⁶ Çoker, *a.g.e.*, s. 845.

¹¹⁷ Çoker, *a.g.e.*, s. 845; Halıcı, *a.g.m.*, s. 80.

¹¹⁸ Çoker, *a.g.e.*, s. 845.

¹¹⁹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 54.

¹²⁰ Görgülü, *a.g.e.*, s. 55; Çoker, *a.g.e.*, s. 845.

¹²¹ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 80- 81.

ayrılarak tarımla uğraşmıştır.¹²² Askerlikten ayrılmasının Balkanlarda yaptığı olumsuz eylemleriyle ilgisi olduğu iddia edilmektedir.¹²³ Daha sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında tekrar askerliğe dönerek Teşkilatı Mahsusa¹²⁴ saflarında savaşa katılmıştır. 1918 yılında kardeşleri ile Bandırma'da olduğu bilinen Reşit Bey'in¹²⁵ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "*İstanbul'daki İttihat ve Terakki şubelerini, galip devletlerden gizli olarak çalıştırmak amacıyla kurulmuş olan Karakol Teşkilâtı'nda*" da kaydı bulunmaktadır.¹²⁶

Mondros Mütarekesi'nden sonra İzmir'in işgali üzerine kardeşi Çerkez Ethem'in kurduğu Kuva-yı Seyyare'nin başlıca yöneticilerinden olmuş ve Ege'de direniş örgütlerinin kurulmasına çalışmıştır.¹²⁷ Kazım Bey (Özalp) ve Bekir Sami Bey (Günsav) sayesinde Millî Mücadele'ye katılan Reşit, kardeşlerini de mücadeleye dâhil ederek Çerkez Ethem ile 1919 yılının ortalarında Salihli'de karargâhlarını kurmuşlardır.¹²⁸ Ayvalık, Akhisar ve Salihli'de Yunan kuvvetlerine karşı ciddi bir direniş göstermişlerdir.¹²⁹

Reşit Bey, son Osmanlı Mebusan Meclis'inde Saruhan (Manisa) milletvekili olmuş ve¹³⁰ Çerkez Ethem de Salihli Cephesi'nin tek egemeni haline gelmiştir. Bu tarihten sonra Reşit ve Ethem kardeşler hep birlikte çalışmışlardır.¹³¹ Reşit, daha sonra Mebusan Meclis'i'nin dağılması sonrasında Saruhan milletvekili olarak BMM'de yer almıştır.¹³²

¹²² Özöğlü, *a.g.e.*, s. 90'da askerliği Birinci Dünya Savaşı sonrası bıraktığını söylemektedir.

¹²³ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 81- 82.

¹²⁴ Hüsamettin Ertürk, Batı Trakya'nın Bulgarlardan kurtarılmasında Çerkez Reşit'i kardeşleri Ethem ve Tevfik ile "Teşkilat-ı Mahsusa çetecileri" arasında saymıştır. Halıcı, *a.g.m.*, s. 80. Özöğlü ise Reşit Bey'in direkt Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış ve Teşkilat-ı Mahsusa için çalıştığına yer vermiştir. Özöğlü, *a.g.e.*, s. 90.

¹²⁵ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 82-84.

¹²⁶ Halıcı, *a.g.t.*, s. 168.

¹²⁷ Çoker, *a.g.e.*, ss. 845-846.

¹²⁸ Halıcı, *a.g.m.*, s. 84.

¹²⁹ Bingöl, *a.g.t.*, s. 46.

¹³⁰ Bilgi, *a.g.e.*, s. 18.

¹³¹ Halıcı, *a.g.m.*, s. 84.

¹³² Halıcı, *a.g.t.*, s. 168.

Resim 4: Çerkez Reşit¹³³

Meclis'in açılması ile başlayan ayaklanmaların bastırılmasında Çerkez Ethem büyük rol oynamıştır. Çerkez Ethem cephede savaşırken onun Ankara'da en büyük destekçisi ve savunucusu Reşit Bey olmuştur. Hatta Reşit Bey de İkinci Anzavur Ayaklanmasını bastırma girişiminde bizzat cephede yer almıştır.¹³⁴ Reşit Bey, 21 Ağustos 1920 tarihinden sonra Çerkez Ethem rahatsızlanınca vekâleten Kuva-yı Seyyare'yi yönetmek üzere izinli sayılmıştır.¹³⁵ Mustafa Kemal Paşa bu durumu üç kardeşin amaçlarına ulaşmaları için kullandıkları bir bahane olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶ Ethem böylece hem Eskişehir'de hem Ankara'da, Reşit ise Meclis'in içinde çalışmıştır. Tevfik ise o dönem Ethem'in vekili olarak Kütahya'dadır.¹³⁷ Daha sonra "*Reşit ve Ethem, Yeşil Ordu Cemiyeti içerisinde yer alarak mücadelelerini siyasi alana da taşımışlardır.*"¹³⁸ İlk başlarda cemiyetin niyeti tam anlaşılmasa da daha sonra

¹³³ Halıcı, *a.g.t.*, s. 352.

¹³⁴ Halıcı, *a.g.m.*, s. 84.

¹³⁵ Çoker, *a.g.e.*, s. 846; Halıcı, *a.g.m.*, s. 85.

¹³⁶ TBMMZC, İçtima 131, Celse 2, 8 Ocak 1921, s. 225.

¹³⁷ TBMMZC, İçtima 131, Celse 2, 8 Ocak 1921, s. 225.

¹³⁸ *Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921)*, Cilt 2, Kısım 3, Ankara 1999, ss. 9, 12; Ali Osman Gündüz, *Millî Mücadele'de Manisa ve Milletvekilleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 125; Halıcı, *a.g.m.*, s. 85.

niyetlerinin kötü olduğu ortaya çıkınca hemen kaldırılmasına karar verilmiştir. Ancak cemiyet teşkilatının sanıldığından büyük ve kuvvetli olması nedeniyle ilk başta kaldırılamamıştır. Daha sonra kaldırılmıştır. Cemiyetin yönetiminde yer alan Reşit Bey ve kardeşleri Türk hükümeti aleyhine yürüttükleri çalışmaları ile her tarafta nüfuz ve hüviyet kazanmıştır.¹³⁹

BMM'nin kurulmasıyla çıkan isyanların bastırılmasında önemli rol oynayan Çerkez Ethem ve kardeşleri, bu hizmetlerinden dolayı aşırı bir gurura kapılmışlardır. Bunun etkisi ile emirlerinde bulunan kuvvetlere güvenerek Kütahya ve memleketin diğer kısımlarında da kuvvetler teşkili ile daha çok genişlemek, teşkilatlanmak ve sonunda Ankara Hükümeti'ne cephe alıp, BMM'yi düşürerek yerine bir hükümet kurmaya yeltenmişlerdir. Hizmetlerinden dolayı direkt cezalandırılmaları yerine sürekli olarak kendilerine çekidüzen vermeleri için uyarılarda¹⁴⁰ bulunulmuş, fakat bir sonuç alınamamıştır.¹⁴¹ Türk hükümetinin gerekli tedbirleri ile amaçlarına ulaşamamışlardır.¹⁴²

Buna ek olarak Reşit Bey ve Çerkez Ethem düzenli ordu meselesinde de problem çıkarmışlardır. Çerkez Ethem, cephede düzenli ordunun içinde olmaya yanaşmamış, Ankara'da da Reşit Bey, bazı milletvekilleri ile düzenli ordu kurulmasına karşı çıkmış ve Kuva-yı Milliye'nin kalması yönünde propaganda yapmıştır.¹⁴³ Hatta "*Yeni Dünya*" adlı gazetede bu konuda yazılar dahi yazmıştır. Reşit Bey' e göre "*Ordu teşkili bütün dünyada iflas etmiştir. Vatani kurtaracak ancak millî kuvvetlerdir.*"¹⁴⁴

Düzenli ordunun kurulmasına engel olmak için bölgedeki komutanlar ile manasız tartışmalar çıkarmışlardır.¹⁴⁵ Bunlardan biri Reşit Bey'in Kuva-yı Seyyare yönetimindeyken 23.Tümen Komutanı Albay Ömer Lütfi ile Alaşehir Millî Kuvvetler Komutanı Yüzbaşı Tefvik ile yaşadığı geçimsizlik problemidir. Yaşanan olay sonrası karşılıklı suçlamalar,

¹³⁹ *TİH, Batı Cephesi (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921), a.g.e., ss. 11-13.*

¹⁴⁰ Kuva-yı Seyyare sorunun barışçı yollarla çözülme çalışmaları bkz. *TİH, Batı Cephesi (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921), a.g.e., ss. 74-77.*

¹⁴¹ *Türk İstiklal Harbi (TİH), İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Cilt 6, Ankara 1974, ss. 212, 213, 216.*

¹⁴² TBMMZC, İçtima 131, Celse 2, 8 Ocak 1921, s. 225.

¹⁴³ *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), a.g.e., ss. 212, 213, 216.*

¹⁴⁴ *TİH, Batı Cephesi (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921), a.g.e., s.66.*

¹⁴⁵ TBMMZC, İçtima 131, Celse 2, 8 Ocak 1921, s. 226.

şikayetler ordu mensuplarının millî kuvvetlerle arasını açmış ve millî mukavemeti zedelemiştir.¹⁴⁶ Bu sorunlar o zaman Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesiyle çözülmüşse de daha sonra büyüyerek devam etmiştir.

Ethem ve kardeşleri düzenli ordunun kurulmasına tekrar engel olmak, bölgedeki nüfuzlarını devam ettirmek ve Batı Cephesini güçsüz, yetersiz bir konuma getirmek için 23 Kasım 1920 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı tarafından halk için geçici idare mercii olarak kurulan “*Simav ve Havalisi Komutanlığına*” karşı çıkıp gönderilen komutanları bölgeden uzaklaştırmışlardır. Tüm bunların sonunda Reşit Bey ve kardeşlerinin farklı zamanlarda, farklı amaçlarla yaptıkları eylemlerinin gerçek nedenlere dayanmayıp farklı amaçlara hizmet ettiği anlaşılmış ve hükümet tarafından incelenmeye başlanmıştır. Kısa zamanda bu üç kardeşin Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe gibi kimselere gizli, şifreli mektuplar, özel adamlar göndererek hükümet aleyhine kendileriyle birlik olmaları yönünde kışkırttıkları öğrenilmiştir. Ancak her çabalarında ve girişimlerinde alınan tedbirlerle başarılı olamayacaklarını anlayınca, tutumlarını değiştirmişlerdir. Öyle ki Reşit Bey, bu gelişmeler üzerine Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın huzurunda: “*Bizim için hayatımız, onurumuz ve çıkarlarımız, bu milletin, bu vatanın hayat ve çıkarlarından yüksektir. Biz İran'da da, Turan'da da kendimize yaşayacak bir yer buluruz. Biz İzmir ve dolaylarında geniş araziye, çiftliklere ve servete sahibiz. Size iştirak etmekle büyük işler, büyük fedakârlıklar yaptık. Yunanlılarla beraber kalabilirdik ve Venizelos ile ben diz dize oturabilirdim.*” diyecek kadar ileri gitmiştir.¹⁴⁷ Bu yoldan da bir şey elde edemeyince komünist dünyaya yönelmiş ancak bu girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bundan sonraki adımları ise ihanete daha müsait bir muhit olarak Yunanlılara yanaşmak olmuştur.¹⁴⁸

Çerkez Ethem ve kardeşleri tüm uyarılara rağmen Ankara Hükümeti'ne karşı tavırlar sergileyince son olarak İcra Vekilleri Heyeti,

¹⁴⁶ *Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi (4 Eylül 1919- 9 Kasım 1920)*, Cilt 2, Kısım 2, Ankara 1999, s. 56.

¹⁴⁷ TBMMZC, İçtima 131, Celse 2, 8 Ocak 1921, ss. 225-228; *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, a.g.e., ss. 220-223.

¹⁴⁸ TBMMZC, İçtima 131, Celse 2, 8 Ocak 1921, ss. 225-228; *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, a.g.e., ss. 220-223.

27 Aralık 1920 tarihinde Kuva-yı Seyyare'nin hükümetin emrinde olduğu kararını almıştır.¹⁴⁹ Kuva-yı Seyyare'ye karşı açık ve kesin bir tavır alınmasının zorunluğundan dolayı Albay Refet,¹⁵⁰ 28 Aralık 1920 tarihinde Kütahya yönüne doğru harekete geçmiştir.¹⁵¹ Bu esnada Ankara'da Reşit Bey ve arkadaşları gözaltına alınarak gerek telgraf ve gerek başka yollardan haberleşmeleri yasaklanmıştır.¹⁵²

Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Aralık 1920 tarihinde Batı ve Güney Cephesi Komutanlıklarına, Kuva-yı Seyyare komutanlarına yönelik komutadan çekilirlerse affedileceklerini bildiren bir yazı göndermiştir. Ancak onlar bu sırada Yunanlılarla uzlaşmak üzere Uşak'a özel memur göndermiş ve memurların arkasından Reşit de Uşak'a, Yunan karargâhına gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa bunu şubat ayının ortalarında öğrenmiştir.¹⁵³ Bunu bilmediği için 31 Aralık 1920 tarihinde İsmet Paşa'nın aracılığıyla Ethem ve kardeşlerine son kez uyarıda bulunmuş, Ethem'in buna cevabı ise "*Uşak Cephesi'nde beklediği*" şeklinde olmuştur.¹⁵⁴ 6 Ocak 1921 tarihinde bir yandan Yunanlılar ile Birinci İnönü Savaşı yapılırken bir yandan da Ethem'in kuvvetleri ile savaşılmış ve sonuç olarak hem Yunan kuvvetlerine karşı verilen hem de Ethem'im kuvvetlerine karşı verilen savaş kazanılmıştır.¹⁵⁵

Tüm bu olayların üzerine 8 Ocak 1921 tarihinde Meclis'te Çerkez Reşit ve kardeşleri hakkında yapılan görüşmede Reşit Bey'in milletvekilliğinin düşürülmesi kabul edilmiş¹⁵⁶ ve alınan karar ile üç kardeşin vatana ihanetleri bildirilerek¹⁵⁷ askerî harekât başlatılmıştır. Aynı gün bu isimler, Türkiye Komünist Partisi'nden de ihraç edilmişlerdir.¹⁵⁸

22 Ocak 1921 tarihine kadar süren harekâтта Ethem kuvvetlerinin bir kısmı esir alınmış Reşit ve Tefvik Beyler Yunan işgali altındaki bölgeye

¹⁴⁹ Çoker, *a.g.e.*, s. 846.

¹⁵⁰ TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁵¹ Bingöl, *a.g.t.*, s. 50.

¹⁵² TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁵³ TİH, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, *a.g.e.*, ss. 231-240, 247.

¹⁵⁴ Bingöl, *a.g.t.*, ss .50, 51.

¹⁵⁵ Bingöl, *a.g.t.*, ss .50, 51.

¹⁵⁶ TBMMZC, İçtima 131, Celse 2, 8 Ocak 1921, s. 228.

¹⁵⁷ BCA, 2-27-13, (8 Ocak 1921).

¹⁵⁸ Halıcı, *a.g.m.*, s. 86.

geçerek, Yunanlılara sığınmıştır. ¹⁵⁹ Bu sığınmadan önce Reşit Bey Yunanlılarla bir protokol imzalamıştır. ¹⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa bu üç kardeş için Bolşeviklerle, Yunanlılarla, İstanbul Hükümeti ile ve aynı zamanda İngilizlerle çeşitli kılık, renklere ve zihniyetlere bürünerek, çeşitli siyasetler takip ederek, hangi siyaset kendi emellerine, menfaatlerine, hıyanetlerine uygunsa derhal oraya girebilmek için hazır bulduklarını söylemiştir. ¹⁶¹

Reşit Bey, Yunanlılara sığınır sığınmaz Yunan ordusuna hizmet etmeye başlamıştır. Millî Mücadele aleyhtarı Alemdar gazetesi bile Reşit Bey'in Uşak'ta yaptıklarına yer vermiş ve *"Yunanlılar lehine taraftar kazanmak için gecesini gündüzüne kattığını"* vurgulamıştır. ¹⁶² İlk olarak Salihli'ye giden Reşit Bey, burada Yunanlılar tarafından görkemli şekilde karşılanmıştır. Daha sonra İzmir'e gidip bir iki gün kaldıktan sonra ortadan kaybolmuş ve şubat başında Akhisar'a gitmiş daha sonra İzmir'e geri dönmüştür. ¹⁶³ Reşit Bey'in Yunanlılara sığındıktan sonraki çalışmaları üç başlık altında incelenebilir.

Yunanlıların Beyanname Savaşı'na Dahil Olması

3 Şubat 1921 ve 3 Mart 1921 tarihlerinde Bilecik, Yenişehir ve Bozüyük semalarında uçan Yunan uçağından atılan *"Ankara Millet Meclisine ve Türk Milletine"* hitaben yazılmış beyannamelerin altında Reşit'in imzası vardır. ¹⁶⁴ Ordunun halk arasındaki itibarını sarsmak ve erlerin çarpışma istek ve hevesini baltalamak amacıyla atılan bu beyannameler, cephe komutanlıkları tarafından toplattırılmıştır. ¹⁶⁵

İstanbul Hükümeti Tarafına Geçme Çalışmaları

Reşit Bey'in İzmir'de yayınlanan İslahat gazetesine verdiği demeçte; Mustafa Kemal Paşa'nın yanında *"Halife-Padişahı esaretten kurtarmak ve devletin bütünlüğünü sağlamak istediği"* ¹⁶⁶ için yer aldığını, aralarında yaşanan anlaşmazlığın ise Mustafa Kemal Paşa'nın

¹⁵⁹ Çoker, *a.g.e.*, s. 846; Halıcı, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁶⁰ Bingöl, *a.g.t.*, ss .50, 51.

¹⁶¹ TBMMZC, İçtima 131, Celse 2, 8 Ocak 1921, s. 227.

¹⁶² Halıcı, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁶³ Halıcı, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁶⁴ Halıcı, *a.g.m.*, s. 87.

¹⁶⁵ *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, *a.g.e.*, s. 257.

¹⁶⁶ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 87-88.

Anadolu'da bir cumhuriyet kurmak istemesi ile başladığını ifade etmiştir. Reşit Bey'e göre Anadolu'da bir cumhuriyet kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen tasfiyesi anlamına gelmekteydi. ¹⁶⁷

Anadolu'da Kurulan “Çerkez Hükümeti” ve “Şark-ı Karib Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti (ŞKÇTHC)” ile Olan İlişkisi ve Çerkez Kongresi

İngiliz ve Yunanlıların Millî Mücadele'ye karşı İstanbul ve Boğazlara yönelebilecek bir tampon bölge yaratmak, milli hareketi boğmak amacıyla çıkarttığı isyanlar başarılı olamayınca aynı amaçla bir Çerkez milliyetçiliği yaratılmaya çalışılmıştır. ¹⁶⁸ Reşit Bey'in de bölgedeki en önemli girişimlerinden biri Çerkezlik güderek etnik milliyetçilik yapmasıdır. ¹⁶⁹

1920 tarihinde kurulan Çerkez Hükümeti ile Türk ordusunu iki ateş arasında bırakmak istemişlerdir. Ancak 27 Haziran 1921 tarihinde Yunanlıların çekilmesi ile hükümet son bulmuş ve onlar da amaçlarına ulaşamamışlardır. Hükümet üyeleri İzmit'i terk etmiş ve savaşçıları, Heyet-i Siyasiye ve aileleri Yunanlılara sığınmıştır. Heyet-i Siyasiye, Midilli'yi geçici merkez belirleyerek Şark-ı Karib Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti'ni (ŞKÇTHC) kurmuşlardır. Cemiyet 11 Ekim 1921 tarihinde ünlü Çerkez Kongresi'ni yapmıştır. ¹⁷⁰ Kongre sonunda imzalanan beyannamenin altında kongreye katılan delegeler ve katıldıkları bölge isimleri yer almaktadır. Kongreye Manisa'dan Reşit Bey katılmıştır. Kongre'de Çerkezlerin Türkler tarafından kötü yönetildikleri, nüfuslarının artmadığı, mezalime uğradıkları iddiası ile medeni bir millet olarak nitelendirdikleri Yunanlıların himayesi altında yaşamak istediklerini bildirmişlerdir. ¹⁷¹ Buna ek bir Çerkez Hükümeti kurarak, Anadolu'nun Karadeniz kıyı bölgesinde ise İngiliz himayesi altında da yaşama isteklerini dile getirmişleridir. Reşit Bey, ŞKÇTHC'de “Çerkezlerin hukuk danışmanı” olmuş, daha sonra Atina'ya giderek buradaki işlerin takibi ile ilgilenmiştir. ¹⁷² Kongre, Ankara Hükümeti tarafından şiddetle

¹⁶⁷ Halıcı, aynı yer.

¹⁶⁸ Bingöl, a.g.t., s.57.

¹⁶⁹ Halıcı, a.g.m., s. 88.

¹⁷⁰ Halıcı, a.g.m., ss. 88, 89.

¹⁷¹ Bingöl, a.g.t., s. 59.

¹⁷² Halıcı, a.g.m., s. 89.

eleştirilmiş ve kongreye katılan delegelerin neredeyse hepsi¹⁷³ “Çerkez Kongresine Murahhas Olarak İştirak Edenler” başlığı altında Yüzellilikler listesine alınmıştır.¹⁷⁴

9 Mayıs 1921 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi’nin 573 sayılı kararı ile “TBMM Hükümeti’ni devirerek milletin isteğine aykırı olarak bir hükümet kurmaya çalışma” suçundan ve düşman tarafına kaçtıkları anlaşıldığından Reşit Bey’in de içinde bulunduğu Kuva-yı Seyyare kumandanları idama mahkûm edilmiştir. Kendilerinin taşınmazlarının da hükümet tarafından haciz ve idaresine karar verilmiştir.¹⁷⁵

Tüm bu yaptıklarına rağmen Reşit, kardeşi Ethem ile 1922 yılı ocak ayı başlarında TBMM’den af dilemişlerdir. Ancak bu istekleri 22 Ocak 1922 tarihinde reddedilmiştir.¹⁷⁶ “Türk Ordusu’nun büyük zaferinin ardından 6-14 Eylül 1922 tarihleri arasında Türkiye’den ayrılan Reşit ve kardeşlerinin Yunan’a hizmetleri Türk topraklarının dışında da sürmüştür.”¹⁷⁷ Çerkez Reşit kardeşleriyle birlikte¹⁷⁸ tüm bu yaptıklarından dolayı Lozan Barış Antlaşması ile kabul edilecek genel aftan yararlanamayacakların belirlendiği yüz elli kişilik listeye Dâhiliye Vekâletinin 13304/1791 numaralı tezkeresi ile 1 Haziran 1924 tarihinde alınan kararla “Ethem ve avanesi” başlığı altında 58. sırada “Ethem’in biraderi Reşit” adıyla dâhil edilmiştir.¹⁷⁹

Reşit, 1925 yılında çıkan Şeyh Sait İsyanına kardeşi Çerkez Ethem’in talimatları ile destek vermiştir. Aynı yıl Türkiye aleyhinde çalışmalarını devam ettiren ve hatta bu çalışmaların tam merkezinde yer alan Çerkez Reşit, bu amaçla Musul’da toplanan bir kongreye de katılmış¹⁸⁰ 1925 yılından 1930 yılına kadar bir dizi Kürt hareketine destek vermiştir.¹⁸¹

¹⁷³ Soysal, 150’likler, a.g.e., s.132.

¹⁷⁴ Resmî Gazete, 7 Ocak 1925, Sayı: 81, s.14.

¹⁷⁵ *Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921)*, a.g.e., ss. 611-612; *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, a.g.e., s. 316.

¹⁷⁶ BCA, 4-45-16, (22.01.1922).

¹⁷⁷ Halıcı, a.g.m., s. 89.

¹⁷⁸ Çerkez Ethem listeye 57. sırada, Tevfik ise 59. sırada girmiştir.

¹⁷⁹ BCA, 9-27-1, s.12-16.

¹⁸⁰ Halıcı, a.g.e., ss. 71-73.

¹⁸¹ Bingöl, a.g.e., s. 145.

Resim 5: Reşit Bey'in (oturan) Çerkez Ethem ile olan fotoğrafı.¹⁸²

Reşit Bey, Yüzellilikler meselesi gündeme geldiği andan itibaren Yüzellilikler listesine Çerkezlerin alınmaması için çaba göstermiş, Yunan Devleti'nden bu konuda yardım istemiş, başvurusu kabul görmemiş ve başarılı olamamıştır.¹⁸³ 1927 yılında kabul edilen ve af dışı bırakılan yüz elli kişiyi kapsayan 1064 numaralı kanun ile hem vatandaşlıktan çıkarılmış hem de mülk edinme ve miras bırakma hakkından mahrum bırakılmıştır.¹⁸⁴ Bu karar, Reşit Bey tarafından birkaç kez protesto edilmiştir. 14 Ekim 1927 tarihinde "*Yarın*" adlı gazetede Reşit Bey'in Gazi Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'ya yazdığı mektuba yer verilmiştir. Mektupta Reşit, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'ya "*Sabık Arkadaşlar!*" şeklinde hitap etmiştir. 28 Ocak 1928 tarihinde bu kararı protesto eden bir başka mektubu Atina'dan Gazi Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya gönderen Reşit Bey, bu sefer mektubuna, "*Devletlü İsmet ve Mustafa Kemal Paşa Hazerâtına*" hitabı ile başlamıştır. Yıllar sonra

¹⁸² Halıcı, *a.g.t.*, s. 352.

¹⁸³ Halıcı, *a.g.m.*, s. 90.

¹⁸⁴ *TBMMZC*, İçtima 73, Celse 1, 28 Mayıs 1927, ss. 639-640; Resmî Gazete, 15 Haziran 1927, Sayı: 608, s.17.

“kendileri gibi hainlerin” neden hatırlandığını sorgulamış, Ethem’in cahil olduğunu kabul etmiş, isyana kalkıştığı sırada uyardığını hatırlatmış, elinden gelen bir şey olmadığını vurgulamıştır. Ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı, Ethem’in başarılarını unutturmaya çalışmakla suçlamaktan da geri durmamıştır. Sonuç alamayan Reşit Bey, Yunanistan’da kardeşleriyle birlikte yaşamaya devam etmiştir. Özellikle Ethem ve Reşit’in çalışmaları birbirini tamamlar niteliktedir. Reşit ve kardeşleri Yunan hükümetinden 1928 yılına kadar aylık bin beş yüz ile iki bin Drahmi kadar maaş almışlardır. 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren ise Yunan Hükümeti tarafından askeri görevlerinden terhis edilmişlerdir.¹⁸⁵

Reşit Bey, 1930 yılı başından itibaren ise çalışmalarını Çerkez Ethem’in Türkiye’ye hilafeti geri getirmek şeklindeki projesi üzerine yoğunlaştırmıştır. Ethem, taraftar kitlesini artırmaya yönelik görevi Tevfik ile Reşit’e vermiştir. Bu amaçla Rabıta-i Şarkıye Cemiyeti ile Tarikat-ı Salahiye’nin Paris’teki bir ağı olan komite tarafından, Türkiye Cumhuriyeti aleyhine dinsel propagandaların yapılmasını ve irticai bir hareket başlatılmasını hedefleyen beyannameler hazırlanmıştır. Beyannameler Amman’da Reşit’e teslim edilmiş ve Türkiye’ye sokulmak istenmiştir. Ancak bu girişimlerden de bir sonuç alamamıştır.¹⁸⁶

1934 yılının haziran ayında üç kardeşin yaptığı çeşitli görüşmeler Milli İstihbarat Teşkilatı’na göre Türkiye’nin doğusunda yapılan yeni bir ayaklanmanın hazırlığı olarak yorumlanmıştır. 29 Eylül 1934 tarihinde Reşit Bey, İngilizlerle Türkiye’yi yıkmayı amaçlayan, Lozan’ı yırtarak Türkiye coğrafyasını yeniden İngilizlerin ekonomik sömürüsüne açmayı öngören bir anlaşma imzalamıştır.¹⁸⁷

Reşit Bey, 1926 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya yapılan suikast girişimi ile ilgili “*Nihayet uzun araştırmalardan sonra suikastın bizim eski İttihatçılar tarafından düzenlenmiş olduğunu anlayabildiler. İttihatçıları bilenler bu suikastın tekrar edeceğini takdir ederler.*” şeklinde ifadelerde bulunduğu bilinmektedir.¹⁸⁸ 1929 yılında ise Reşit Bey’in Gazi Mustafa

¹⁸⁵ Halıcı, *a.g.e.*, s. 329; Halıcı, *a.g.m.*, s. 91; Halıcı, *a.g.t.*, ss. 166, 167, 175; Bingöl, *a.g.t.*, s. 156.

¹⁸⁶ Halıcı, *a.g.m.*, s. 94. Bkz. Belgelerin yayılmaması hakkında ilgili belge (BCA -18-92-1, 11.04.1936)

¹⁸⁷ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 93-96.

¹⁸⁸ Halıcı, *a.g.t.*, ss. 172-174.

Kemal Paşa'ya yakın bir zamanda suikast hazırlığı yaptığı, Çerkez Arslan'a gönderdiği mektuptan anlaşılmıştır. Hatta Kahire'de Hoca Sami'nin çetesini kastederek "*Kardeşlerimizin intikamını ne zaman alacağız?*" şeklindeki sorusuna "*Bu yaz Mustafa Kemal, İzmir'e gelirse intikam almaya yemin etmiş arkadaşlar vardır.*" cevabını vermiştir.¹⁸⁹

1935 yılında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e yapılan suikast yargılamaları sırasında Çerkez Ethem ve Reşit'in, Çerkez Cemiyeti aracılığı ile suikastçıları seçtiği iddia edilmiştir.¹⁹⁰ 27 Ekim 1935 tarihli bir habere göre ise Amman'da Atatürk'e yapılan suikast ile ilgili bağlantıları olduğu için İngiliz polisi tarafından tutuklanmıştır.¹⁹¹

1936 yılında Çerkez Ethem ve Reşit Bey, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin en soğuk olduğu dönemde İtalyanlarla da temasa geçmiştir. Aynı yıl Çerkez Reşit, Atatürk aleyhine yazdığı beyannameyi orduda bir ihtilal yaratmak için Türkiye'ye göndermiştir.¹⁹²

Çerkez Ethem ve Reşit Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak amacı ile 1937 yılında merkezi Amman'da Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi/ Cenub Vilayetleri Yıldırım Komitesi'ni kurmuşlardır. Komite, "*1937'de çıkan Dersim isyanına katılmak üzere Türkiye'ye adamlarını sokmuş*" ve Reşit de ayaklanmayı ordu içine taşımak amacı ile "*Türk ordusuna mensup subaylara posta ile beyannameler göndermiştir.*" Ancak amaçlarına ulaşamamışlar ve Türk ordusu, Dersim isyanını başarı ile bastırmıştır.¹⁹³

Çerkez Ethem ve Reşit'in Atatürk aleyhindeki bu çalışmalarına son vermek isteyen TBMM Hükümeti resmi bir girişimde bulunmuştur. 1938 yılında Hariciye Nezareti, Kudüs Konsolosluğu ile görüşmüştür. Konsolosluk bu adamların Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine son verilmesi için kesin önlemler alınması, devam ettikleri takdirde ise Şark-ül Erden'den çıkarılmaları yönünde emir vermiştir. Bunun üzerine Çerkez Ethem ve Reşit'e şiddetli tebligatlarda bulunulmuş ve Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine son verilmesi adına taahhüt senedi

¹⁸⁹ Halıcı, *a.g.t.*, ss. 172-174.

¹⁹⁰ Halıcı, *a.g.m.*, s. 95.

¹⁹¹ Kurun Gazetesi, 27 Ekim 1935, s. 1.

¹⁹² Bingöl, *a.g.e.*, s. 146.

¹⁹³ Halıcı, *a.g.m.*, s. 94.

istenmiştir. Reşit bu isteği kabul etmiştir.¹⁹⁴ Ancak taahhüt ettiği gibi davranmamıştır.

1938 Af Kanunu sonrası ülkeye dönmemiş ve hatta af karşısı duruş sergilemiştir. Reşit Bey, Çerkez Davut aracılığı ile Atina’da ve Batı Trakya’da bulunan Yüzelliliklere gönderdiği mektup ve beyannamelerle af aleyhinde propaganda yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin bu af kanununu, dünyanın durumu karışık olduğu, yakın zamanda bir savaş görüldüğü ve Yüzelliliklerin Türkiye aleyhine yaptığı faaliyetlerden korktuğu için çıkardığını söylemiştir. Af ile dönenlerin ise öldürüleceğini ve bunun bir tuzak olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁵

Reşit Bey’in Yüzelliliklere yönelik bu politikaları Reşit’in eşi Seher¹⁹⁶ ile oğlu Hakkı ve ortanca kardeş Tefvik üzerinde etkili olmamıştır. Tefvik ailesi ile 1 Ekim 1939 tarihinde Türkiye’ye dönmüştür.¹⁹⁷ Hatta Tefvik döndükten sonra Ethem ve Reşit’in Türkiye aleyhine faaliyetlerini devam ettirmesinden rahatsız olup Reşit’e rahat durması için nasihatlerde bulunmuştur.¹⁹⁸

Reşit Bey ve Çerkez Ethem neden ülkeye dönmedikleri ve neden af karşısı bir tavır sergiledikleri şeklindeki sorulara döndüklerinde hayatlarının selametinden endişe duyduklarını, kendilerine resmi bir makamdan tebliğ yapılmamış olmasını, aftan haberleri bulunmadığını ve alınlarındaki hain lekesinin haksız olduğu şeklinde cevaplar vermiş ve bu yüzden ülkeye dönmeyi istemediklerini belirtmişlerdir.¹⁹⁹ Halıcı’ya göre ise bunlar doğru değildir. Bu iki kardeşin af sonrası hemen ülkeye dönmek istememelerinin nedeni başlarda sergiledikleri af karşısı tavırlarından dönmenin saygınlıklarını yitireceği düşüncesidir. Zaten sonrasında Reşit ile Ethem, 1942 ve 1947 yıllarında ülkeye dönmek adına iki girişimde bulunmuşlardır. Ancak İkinci Dünya Savaşı’nın en kritik günlerinde ve sonrasında yapılan bu girişimler yurda dönmeleri

¹⁹⁴ Halıcı, *a.g.t.*, s. 182.

¹⁹⁵ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 96-97.

¹⁹⁶ Seher Hanım’ın ülkeye ne zaman döndüğü ile ilgili bilgi yoktur. Ancak Reşit Bey’den boşandığına, ülkeye döndüğüne ve 1940 yılında Ankara’da yerleşmiş bulunduğu dair bilgi vardır. Halıcı, *a.g.m.*, s. 97.

¹⁹⁷ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 96-97.

¹⁹⁸ Bingöl, *a.g.t.*, s. 195.

¹⁹⁹ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 96-98

sakıncalı bulunarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabul edilmemiştir. Gariptir ki ülkeye dönmek istemelerine rağmen savaş boyunca Türkiye'ye karşı olan faaliyetlerine devam etmişlerdir.²⁰⁰

Çerkez Ethem'in ölümü ile hem kardeşini hem de mücadele arkadaşını yitiren Reşit Bey, ülkeye dönmek için tekrar af talebinde bulunmuştur.²⁰¹ Talep bu sefer 1950 yılında Reşit'in oğlu Aytek (Say) tarafından doğrudan dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a başvurularak yapılmıştır. Talebi onaylanan Aytek Bey babası Çerkez Reşit'i Amman'dan alarak ülkeye getirmiş ve 2 Eylül 1950 tarihinde Balıkesir, Bandırma'da oturan diğer oğlu terzi Hakkı Burcu'nun yanına yerleştirmiştir. Reşit Bey, ülkeye döndükten sonra da İçişleri Bakanlığı tarafından yanında Türkiye aleyhinde birtakım yayınlar getirmiş olabileceği göz önünde bulundurularak izlenmiştir. Valiliklere gönderilen birer yazı ile yurt içinde yapacağı gezilerde kimlerle ilişkiye geçtiğinin incelenmesi ve aleyhte çalışmalarının bildirilmesi istenmiştir. Ancak yapılacak izlemenin kendisine sezdirilmemesi konusunda uyarıda bulunulmuş, Reşit'in "*durumu abartmasının mümkün olduğuna*" dikkat çekilmiştir.²⁰² Ancak Türkiye aleyhinde herhangi bir söz ya da eylemde bulunmadığı görülen Reşit, zaten kısa bir süre sonra 10 Eylül 1951 tarihinde vefat etmiştir.²⁰³

İzmirli Ethem/Şişman Ethem/ Küçük Ethem

1885 yılında İzmir'de doğan İbrahim Ethem Bey, Çerkez asıllı bir aileye mensuptur. İzmir'in eski Nüfus Müdürü Yahya Bey'in oğludur. Çerkez Ethem kuvvetleri arasında yer aldığı sırada Çerkez Ethem ile arasındaki isim karışıklığını gidermek için daha sonradan "Küçük" unvanı verilen Ethem Bey "Şişman Ethem" diye de adlandırılmıştır.²⁰⁴ Kaynaklarda genel olarak İzmirli Ethem, Küçük Ethem şeklinde yer almaktadır.²⁰⁵

²⁰⁰ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 96-98.

²⁰¹ Halıcı, *a.g.m.*, ss. 98-99.

²⁰² Halıcı, *a.g.t.*, ss. 189-190.

²⁰³ Halıcı, *a.g.m.*, s. 99.

²⁰⁴ Gülmez ve As, *a.g.m.*, ss. 867-868.

²⁰⁵ Bayar, *a.g.e.*, s. 24; Emin Karaca, 150'likler, İstanbul 2004, s.70; Ergül, *a.g.e.*, s. 118; Özoğlu, *a.g.e.*, s. 93.

İdadiyi bitirdikten sonra 1 Ocak 1903 tarihinde Mekteb-i Harbiye'ye girerek askerliği tercih eden Ethem Bey, bu okuldan 26 Eylül 1906 tarihinde piyade teğmen olarak mezun olmuştur. Mezun olduğu tarihten itibaren çeşitli hizmetlerde bulunmuş ve 18 Ağustos 1914 tarihinde ise emekli olmuştur. Sekiz yılda emekli olması mümkün olmadığı gibi, ne sebeple emekliye ayrıldığı da bilinmemektedir. Ethem Bey'in 1916 ve 1918 yılında aldığı madalyalar dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında göreve geri döndüğü düşünülmektedir. Gülmez ve As, Ethem Bey'in askeri safahat belgesinde yer alan bilgiler ışığında genel olarak kaynaklarda yer alanın aksine yüzbaşığa kadar değil üsteğmen rütbesine kadar yükselebildiğine yer vermişlerdir.²⁰⁶

Ethem Bey'in Millî Mücadele'ye ne zaman katıldığı bilinmemektedir.²⁰⁷ Gülmez ve As'a göre Saruhanlı'nın işgali sırasında Yunanlılara karşı direnen Kuva-yı Milliyeciler arasında yer aldığı göz önüne alınırsa Ethem Bey'in 1919 yılının Mayıs'ının son günlerinde fiili olarak mücadeleye katıldığı belirtilebilir. Daha sonrasında 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım (Özalp) Bey, Bergama'nın işgalinden önce askerlikten istifa etmiş olan Küçük Ethem'i Akhisar'da teşkilat yapmak üzere görevlendirmiştir. Bu görev için Akhisar'a giden Küçük Ethem, Akhisar Kaymakamını, hâkimini ve kazanın önde gelen eşrafını toplayarak aldığı talimat üzerine vaziyeti anlatmıştır. Akhisar halkı teşkilatlanmaya ve memleketi müdafaaya hazırlanmış olduklarını, kendilerini himaye edecek olan kumandanın emirlerini memnuniyetle yapacaklarını belirtmeleri üzerine, 15 Haziran 1919 tarihinde halkla birlikte üç numaralı Redd-i İşgal Cemiyeti'ni kurmuştur.²⁰⁸

20 Haziran 1919 tarihinde Küçük Ethem, Akhisar Redd-i İlhak Heyeti adına Harbiye Nezareti'ne Yunan ileri harekâtının ve zulmünün durdurulması, aksi halde karşı koyacaklarını ve bu nedenle kendilerinin mesul olmayacaklarını belirten bir telgraf göndermiştir.²⁰⁹

Hacım Muhittin Bey'in (Çarıklı) 13 Ağustos 1919 tarihinde Celal Bey'e (Bayar) bildirdiği üzere, bu dönem Akhisar Mıntıka Kumandanı Binbaşı

²⁰⁶ Gülmez ve As, *a.g.m.*, ss. 868-870.

²⁰⁷ Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 869.

²⁰⁸ Bayar, *a.g.e.*, s. 24; Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 869. Bu konuda kaynaklardaki farklılıkların açıklanmasına dair bilgi için bkz. Gülmez ve As, *a.g.m.*, ss. 873-874.

²⁰⁹ Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 873.

Konyalı Hüsnü Bey, Akhisar Milli Alay Kumandanı Küçük Ethem, Heyet-i Milliye'den Akhisarlı İsmail Efendi ve Reşat Bey'in aralarında ciddi ve çözülmesi zor bir anlaşmazlık bulunmaktadır. Bunun üzerine Hacım Muhittin Bey, Celal Bey'den buradaki Kuva-yı Milliye'nin dağılması ihtimali üzerine bu işe el koymasını istemiştir. Bunun üzerine Balıkesir Kongresi'nde ön görüldüğü üzere Celal Bey, Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığı'na seçilmiş ve bu cephedeki karışıklığı gidermeyi başarmıştır.²¹⁰ Celal Bey'in Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığı'na seçilmesi üzerine Küçük Ethem, 14 Ağustos 1919 tarihinde Alaşehir Kongresi'ne katılmak için Akhisar'dan yola çıkmıştır. 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Alaşehir Kongresi'ne, "*Sındırgı delegesi ve Akhisar Havalisi Redd-i İlhak Kıtaatı Faaliyesi Reisi*" sıfatı ile katılmıştır.²¹¹ Bayar hatıratında Ethem Bey için "*Sındırgı Murahhası ve Akhisar Cephe Kumandanı*" sıfatını kullanmıştır.²¹² "*Akhisar Bölgesi Komutanı Ethem Bey*" adı ile de kongreye katıldığı söylenen Ethem Bey ve diğer temsilciler için "*genel olarak bölgelerinde güven ve nüfuz sahibi kimseler*" oldukları da ifade edilmiştir.²¹³

Küçük Ethem'in Akhisar Cephesi Milli Alay Kumandanlığı görevinden tam olarak ne zaman alındığı bilinmemektedir. Muhtemelen Celal Bey'in 10 Eylül 1919 tarihinde bu cepheye atanıp göreve başlamasından sonra Akhisar Cephesi'ndeki vazifesi sona ermiştir.²¹⁴

²¹⁰ Celal Bayar, Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş, Cilt 7, İstanbul 1997, ss. 144, 145; Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 880.

²¹¹ Gülmez ve As, *a.g.m.*, ss. 869, 875.

²¹² Bayar, 8. Cilt, *a.g.e.*, s. 197.

²¹³ *Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi (15 Mayıs- 4 Eylül)*, Cilt 2, Kısım 1, Ankara 1994, s. 172.

²¹⁴ Ergül, *a.g.e.*, s. 119; Gülmez ve As, ss. 879.

Resim 6: Sivas Kongresi²¹⁵

Akhisar Cephesi görevinden Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi tarafından uzaklaştırılan Küçük Ethem, bundan sonraki süreçte Heyet-i Merkeziye ile Heyet-i Temsiliye arasındaki haberleşmeyi tesis etmesi için görevlendirilmiş ve 13 Ekim 1919 tarihinde Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin çalışmalarını, Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye'ye anlatmak için Sivas'a gönderilmiştir. Küçük Ethem 17 Ekim 1919 tarihinde Sivas'a hareket etmiştir. Küçük Ethem'in, Sivas'ta çekilen fotoğraflarda yer alması, sanki kongreye katılanlar arasındaymış gibi bir izlenim doğursa da hem Küçük Ethem'in Sivas Kongresi tutanaklarında yer almaması hem de 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde yapılan kongreden yaklaşık bir ay sonra Sivas'a ulaştığı göz önüne alındığında kongreye katılmadığı anlaşılmaktadır.²¹⁶ Necip Günaydın bu konuda resmi kaynaklarda Sivas Kongresi diye yayınlanan fotoğrafların delegelerin güvenliği nedeniyle aslında kongre zamanında çekilmediğine bu gibi

²¹⁵ Mücadele-i Milliye ve İstiklal Harbi Fotoğraf Albümü, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2307> (04. 03.2022); <http://www.atam.gov.tr/fotograflar/milli-mucadele-donemi> (04. 03.2022).

²¹⁶ Gülmez ve As, ss.881, 886.

fotoğrafların kongre sonrası çekilen fotoğraflar olduğuna dair Yozgat Delegatesinin ifadelerine yer vermiştir.²¹⁷

Küçük Ethem Sivas dönüşü, Kuva-yı Seyyare ile hareket etmeye başlamıştır. Bolu-Düzce Ayaklanmalarının bastırılmasında Kuva-yı Seyyare içinde görev almıştır.²¹⁸ 15 Mayıs 1920 tarihinde Yozgat yöresindeki ayaklanmalar sırasında Çorum Müfrezesi (Alaca) olarak da bilinen müfrezenin başına Küçük Ethem geçmiştir.²¹⁹

Resim 7: İzmirli/Şişman/Küçük Ethem.²²⁰

“Yozgat dönüşü sonrasında ortaya çıkan Ankara- Kuva-yı Seyyare anlaşmazlığında Çerkez Ethem’in yanında yer almıştır.”²²¹

²¹⁷ Necip Günaydın, “Kongreye Katılan Delegasyon”, Cumhuriyetimize Giden Yol 4, Milli Devlete Gidiş/ Sivas Kongresi, 4 Eylül 2012, s. 445.

²¹⁸ Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 886.

²¹⁹ Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 888.; <http://www.alaca.gov.tr/alacanın-cumhuriyet-dnemi> (18.01.2022)

²²⁰ Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 888.

²²¹ Gülmez ve As, *a.g.m.*, ss. 888-889.

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Çerkez Ethem tarafından hazırlanan bir suikast planında Küçük Ethem, yanındaki adamlarıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu otomobili durdurmaya kalkmış ama başarılı olamamışlardır. Küçük Ethem'in bu girişimde en önde yer almasından anlaşılmaktadır ki Çerkez Ethem'in kirli oyunlarına alet olmuştur. 18 Ocak 1920 tarihinde Kuva-yı Seyyare, düzenli ordu karşısında geri çekilirken Çerkez Tefik Bey ve Küçük Ethem, Demirci-Simav arasındaki dağları tutmak amacı ile burada mevzi alarak, Kula'dan gelecek Yunan yardımını beklemişlerdir. Buradan Yunanlılarla iş birliğine geçtikleri anlaşılmaktadır.²²²

19 Ocak 1920 tarihinde Küçük Ethem ve kuvvetleri, Demirci'ye gelmişlerdir. Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem (Akıncı) Bey, Küçük Ethem ile yalnız kaldığında Ethem Bey'e Yunanlılara gitmemesini ve emrindeki askeri Yunan'a götürmemesini söylese de Küçük Ethem: "*Ben bir defa kalamam; zira ordu bana fena kızgındır. Efradı bırakırsam Çerkez Ethem bıraktığım için beni idam eder. Herhalde bu kuvvetle gitmekten başka çare yoktur*"²²³ diyerek hareketine devam etmiştir. Kendi sözlerinden anlaşıldığı üzere Küçük Ethem taraflar arasında kalıp Çerkez Ethem'i seçmiştir.

Küçük Ethem, Çerkez Ethem ile Yunan tarafına geçmesi nedeniyle 9 Mayıs 1921 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi'nin 573 sayılı kararı ile TBMM Hükümeti'ni devirerek milletin isteğine aykırı olarak bir hükümet kurmaya çalışma suçundan ve düşman tarafına kaçtıkları anlaşıldığından Çerkez Ethem'in içinde bulunduğu eski Kuva-yı Seyyare kumandanları ile idama mahkûm edilmiş ve taşınmazlarının da hükümet tarafından haciz ve idaresine karar verilmiştir.²²⁴

Küçük Ethem'in "*1922 yılına kadarki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamakla birlikte İzmir'in kurtuluşuna kadar (9 Eylül 1922) İzmir'de olduğu tahmin edilmektedir.*"²²⁵ Daha sonrasında Çerkez Ethem ile Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a gitmiştir.²²⁶

²²² Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 889.

²²³ Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 890.

²²⁴ *TİH, Batı Cephesi (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921), a.g.e.*, ss. 611-612; *TİH, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), a.g.e.*, s. 316.

²²⁵ Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 870.

²²⁶ Halıcı, *a.g.t.*, s. 192.

Çerkez Ethem'le birlikte Yunan tarafına geçmesinden yüz elli kişilik listeye Dâhiliye Vekâletinin 13304/1791 numaralı tezkeresi ve 1 Haziran 1924 tarihinde alınan kararla "*Ethem ve avanesi*" başlığı altında 62. sırada "*İzmirli Sabık Akhisar Kumandanı Yüzbaşı Küçük Ethem*" adıyla dâhil edilmiştir.²²⁷ Küçük Ethem de 1927 yılında kabul edilen ve af dışı bırakılan yüz elli kişiyi kapsayan 1064 numaralı kanun ile hem vatandaşlıktan çıkarılmış hem de mülk edinme ve miras bırakma hakkından mahrum bırakılmıştır.²²⁸

Resim 8: Küçük Ethem'in 1926 ortasında yurt dışındaki belirli konsolosluklarla, sınır karakollarına gönderilen Yüzellilikler albümünde yer alan fotoğrafı.²²⁹

1938 yılında çıkarılan af kanunu ile ülkeye dönen Küçük Ethem, "*Çerkez Ethem'le gitmeseydim beni vururlardı.*"²³⁰ diyerek kendini savunmuştur. Hâlbuki Çerkez Ethem ile hareket edip onunla Yunan tarafına gitmeyi ihanete ortak olmayan, Yunan tarafına gitmeyi reddeden pek çok kişi idam edilmemiş ve Millî Mücadele'ye kazandırılmışlardır.

Küçük Ethem'in Yunanistan'a geçtikten sonra pek faaliyeti olmamakla birlikte diğer Çerkezler, bazı Yüzellilikler ve bazı Ermeniler ile Atina'da Lüks Kahvehanesinde buluşmuştur. Bu toplantılarda Türkiye aleyhine konuşmalar yapıldığı ve örgütlenmeler gerçekleştirildiği

²²⁷ BCA, 9-27-1, s. 12-16.

²²⁸ TBMMZC, içtima 73, Celse, 1, 28 Mayıs 1927, ss. 639-640; Resmî Gazete, 15 Haziran 1927, Sayı: 608, s.17.

²²⁹ 150'likler Albümü, a.g.a..

²³⁰ Gülmez ve As, a.g.m., ss. 890-891.

bilinmektedir.²³¹ Buna ek olarak Midilli’de Yunanlıların Çerkezlerden oluşturdukları milis alaylarında görev aldığı bilinen Küçük Ethem, Çerkez Ethem ve arkadaşları ile çalışmıştır.²³² “Yunanistan, Anadolu’daki işgal günlerinde kendisine hizmet edenlere ve Yunanistan’a sığınan tüm firari ve Yüzelliliklere maaş bağlamıştır. Arazi, öküz, tarla, tohum vererek yardımcı olmuştur.”²³³ Ancak bazı kişiler, 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Yunan Hükümeti tarafından terhis edilmişlerdir. Bu kişiler arasında Küçük Ethem’in de olması muhtemeldir. Çünkü Küçük Ethem de Türkiye ile Yunanistan arasındaki 1930 tarihli Dostluk Anlaşması²³⁴ ve Venizelos’un Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemesi nedeniyle kendilerine yapılan yardımların azaldığını ifade etmiştir. Bu tarihten sonra Yunanistan’da kalmak istememiş, babası Suriyeli olduğu için Suriye’ye gitmek amacı ile 31 Temmuz 1932 tarihinde Atina’daki Fransız Sefarethanesi’ne başvurmuştur.²³⁵ Küçük Ethem’in isteği kabul edilmesine rağmen Yunanistan’dan ayrılmamıştır. Bu süreçte Atina Belediyesi’nin harita şubesinde çalışmıştır.²³⁶ 1933 yılında işten çıkarılmıştır. Daha sonra Yunan Genelkurmay Siyasi Şubesi tarafından Yunanistan’da bulunan Türkleri, özellikle Köylü Gazetesi sahibi Refet Bey ve Yanyalı Sadık Paşazade Emin’i takiple görevlendirilmiştir.²³⁷ Halıcı da işten çıkarılışının sebebini Küçük Ethem’in emeklilik isteğine karşılık Yunanistan aleyhinde casusluk ve Köylü Gazetesi sahibi Refet Bey’e muhbirlik yaptığı iddiası şeklinde vermiştir.²³⁸ Bingöl ise Yunan vatandaşı olmadığı için işten çıkarıldığına ve 20 Mart 1933 tarihinde Yunan vatandaşlığı için başvuruda bulunduğu yeri vermiştir.²³⁹ Bu süreçten sonra her iki kaynak da Küçük Ethem’in araya birini sokarak işe geri döndüğünü belirtmiştir.²⁴⁰ Sürgün hayatının yarısı Atina

²³¹ Bingöl, *a.g.t.*, s. 167.

²³² Halıcı, *a.g.t.*, ss. 192, 193.

²³³ Halıcı, *a.g.m.*, s. 91.

²³⁴ Halıcı, *a.g.t.*, ss. 175, 193.

²³⁵ Bingöl, *a.g.t.*, s. 167.

²³⁶ Halıcı, *a.g.t.*, s. 193.

²³⁷ Bingöl, *a.g.t.*, s. 167.

²³⁸ Halıcı, *a.g.t.*, s. 193.

²³⁹ Bingöl, *a.g.t.*, ss. 167, 168.

²⁴⁰ *A.g.t.*, ss. 167, 168; Halıcı, *a.g.t.*, s. 193.

Belediyesi'nde çalışarak, yarısı Yunan istihbaratına Türk mültecileri hakkında bilgi vermekle geçmiştir.²⁴¹

1933 yılında Cumhuriyetin 10. Yılı münasebetiyle Türkiye'de bir af çıkacağı²⁴² planlanan affa Yüzelliliklerin de dâhil edileceği söylentileri üzerine ilk olarak Rum göçmenlere²⁴³ asla geri dönmelerini, Kemalist idarenin geçici olduğunu, yakında yeni bir inkılap yapacaklarını ve o zaman Türkiye'ye gitmelerini söylemiştir.²⁴⁴ Ancak gariptir ki daha sonra 11 Eylül 1933 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazdığı mektupta affı umumi listesine dahil edilmesini istemiştir.²⁴⁵ Aynı gün Küçük Ethem, Hacim Muhittin Çarıklı'ya da bir mektup yazmıştır. Mektubunda *“on üç seneden beri aziz ve sevgili vatanımdan uzak olarak geçirdiğim ıstıraplı hayat, öz vatanımıza kavuşmak ve pek aziz büyük milletimizin tabiiyetini kazanmak benim için çok büyük bir şeref”* olacaktır, şeklindeki ifadeleri ile affa tabii olmak istediğini ifade etmiştir.

Hacim Muhittin Bey, o zaman 1933 affına kimin dâhil olacağını belirlenmediği için Küçük Ethem'in Kuva-yı Milliye devrinde çok çalıştığını, düşüncesizliğinin kurbanı olarak Çerkez Ethem ile beraber kaçarak ve haklı olarak Yüzellilik listeye girdiğini, Cumhuriyetin 10. yıl dönümünde çıkarılacak affa şayet Yüzellilikler dahil edilecekse Küçük Ethem'in de istifadesi için yardım istemek adına 4 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey'e bir mektup göndermiştir.²⁴⁶ Ancak 1933 yılında çıkarılan af kanununa Yüzellilikler dâhil olmadığı için²⁴⁷ Küçük Ethem'in bu talebi yerine gelmemiştir. Küçük Ethem, Türkiye aleyhindeki hareketlere katılmasa da *“güvenilmez”* bir karakter olarak değerlendirilmiştir.²⁴⁸

Diğer taraftan Eylül 1934 yılında Küçük Ethem'in Yunan vatandaşlığı başvurusu olumlu olarak sonuçlanmıştır.²⁴⁹ Ülkeye dönmesi ise 1938

²⁴¹ Bingöl, *a.g.t.*, s. 169.

²⁴² Bingöl, *a.g.t.*, s. 168.

²⁴³ Muhtemelen mübadele ile gidenlerden bahsedilmektedir.

²⁴⁴ Halıcı, *a.g.t.*, s. 193.

²⁴⁵ Bingöl, *a.g.t.*, s. 168.

²⁴⁶ BCA, 490-1-0-0-585-19-2, s. 3.

²⁴⁷ Resmî Gazete, 28 Ekim 1933, Sayı: 2540, ss. 3183-3185.

²⁴⁸ Halıcı, *a.g.e.*, ss. 469, 597.

²⁴⁹ Bingöl, *a.g.t.*, s. 169.

affından sonra olmuştur.²⁵⁰ 1939 yılında ülkeye dönen Küçük Ethem İzmir'e yerleşmiş²⁵¹ ve sonrasında bir süredir kullandığı "Yahya" soyadını almıştır.²⁵² Affı Umimi Kanunu'nun kendisini sekiz yıl devlet hizmetinden yoksun bıraktığından yakınan Küçük Ethem, Türkiye'de iş bulamayıp babasından kalan mallarla da geçinemeyince 4 Ağustos 1939'da İzmir'den tekrar Atina'ya giderek Belediye'deki işine başlamıştır.²⁵³ Kuşçubaşı Eşref'e, Türkiye'de yeni bir neslin yetiştiğini ve kendileri için ümit kalmadığını söylemiştir. Bu arada "*Türk askeri kuvvetleri hakkında Yunan makamlarına bilgi vermekle birlikte, Yüzelliliklere de yurda döndükleri takdirde kötü muameleyle karşılaşacakları yolunda propagandalar yapmıştır.*"²⁵⁴ Ancak ülkeye döndüğünde kendisine karşı kötü bir muamelenin yapıldığından da söz etmemiştir.²⁵⁵ Muhtemelen Çerkez Reşit ve Çerkez Ethem'in propagandalarının²⁵⁶ etkisinde kalmıştır.

13 Kasım 1939 tarihinde Yüzelliliklerden memlekete dönmeyen Çerkez Davut ile Mustafa Karuk tarafından Yunan Genelkurmay Başkanlığına Küçük Ethem'in Türkiye lehine istihbaratta çalıştığı ihbar edilmiştir.²⁵⁷ Buna ek olarak Küçük Ethem hakkında Çanakkale Eczâ-yı Nâriye (Ateşli Maddeler)²⁵⁸ Müfettişliği'nin raporu da Küçük Ethem'in Türkler lehine çalıştığı yönündeki bu durumu destekler niteliktedir. Bu raporda; "*Küçük Ethem'in Türkiye'ye döndükten çok kısa bir süre sonra tekrar Atina'ya dönmesi, onun Türk istihbaratı tarafından gönderilme ihtimalini güçlendirmektedir*"²⁵⁹ denilmektedir.

5 Ocak 1943 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Yunanistan'a tekrar niçin döndüğünü yazdığı mektupta Ege Milli Emniyet Müfettişliği'nin Yunanistan'ın Atina şehrinde istihbarat ajanlığı

²⁵⁰ Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 894.

²⁵¹ Halıcı, *a.g.t.*, s. 281.; Bingöl, *a.g.t.*, ss. 196, 197.

²⁵² Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 894.

²⁵³ Bingöl, *a.g.t.*, s. 197; Halıcı, *a.g.t.*, s. 281.

²⁵⁴ Halıcı, *a.g.t.*, s. 281.

²⁵⁵ Gülmez ve As, *a.g.m.*, ss. 894-895.

²⁵⁶ Halıcı, *a.g.m.*, s. 96.

²⁵⁷ Bingöl, *a.g.t.*, s. 197.

²⁵⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul 1993, s. 770.

²⁵⁹ Gülmez ve As, *a.g.m.*, s. 896.

yapmasını, eğer bu görevi başarılı bir şekilde yaparsa kendisinin geleceğinin çok daha iyi olacağını teklif ettiğine yer vermiş ve kendisine teklif edilen bu görev için *“Büyük milletime olan şükran borcumu ödemek için teklif edilen bu pek mühim vatani vazifeyi kabul etmeyi kendime milli bir vecibe bilmiş idim.”* Demıştır. Yani Türk istihbaratı için çalışmayı, sürgün sırasında ve öncesinde yaptıklarını telafi etmek amacı ile kabul etmiştir.²⁶⁰

Küçük Ethem, Yunanistan'da Türkiye lehine istihbarat sağlama görevini 1939-1941 yılları arasında üç yıl devam ettirmiş, daha sonra Almanların aldığı tedbir sonucu, mecburen memlekete dönmüştür.²⁶¹ 31 Temmuz 1941 tarihinde Türkiye'ye giriş yapan Küçük Ethem *“etrafındakilere Yunanistan ve adalardaki açlık, yoksulluk ve bulaşıcı hastalıklardan bahsederek, kendisini cennete gelmiş saydığını söylemiştir.”*²⁶² Geldikten sonra İzmirli soyadını almış,²⁶³ Veliye Hanım ile evlenmiş ve çocuğu olmamıştır.²⁶⁴ *“Menemen'de kız kardeşinin damadı olan Ahmet Bey'in yanına yerleşen Ethem Bey, ona ait olan tarlaların bir kısmını kendi adına ektirerek geçimini sağlamıştır.”*²⁶⁵ İnönü'ye yazdığı mektubunda ise Menemen Ovası'nda pamuk ziraatıyla uğraştığını ancak kuraklık sonucu durumunun iyi olmadığını ve bu sebepten kanun müsait olmaması nedeniyle, en azından özel müesseselerde iş bulması konusunda yardım edilmesini istemiştir. *“Döndükten sonra iş bulamadığı zamanlarda memleket aleyhine sözler sarfetmekten de geri kalmayan Ethem İzmirli, Yüzellilik olmanın manevi yükünü de omuzunda taşımıştır.”*²⁶⁶

1946 yılı temmuz ayında²⁶⁷ Demokrat Parti'nin (DP) İzmir il teşkilatına girmiş,²⁶⁸ 1946 seçimlerinde DP'nin kontrol memuru olarak Tepecik'teki seçim sandığının başında görev almıştır. 25 Temmuz'da da

²⁶⁰ Bingöl, a.g.t., s. 197.

²⁶¹ Bingöl, a.g.t., ss. 197-198.

²⁶² Halıcı, a.g.t., s. 282.

²⁶³ Bingöl, a.g.t., s. 198.

²⁶⁴ Gülmez ve As, a.g.m., s. 895.

²⁶⁵ Halıcı, a.g.t., s. 282.

²⁶⁶ Bingöl, a.g.t., ss. 197-198.

²⁶⁷ Halıcı, a.g.t., s. 282'de Halıcı bu tarihi 1949 olarak vermiştir. Ancak Küçük Ethem'in 1948'de vefat ettiği bilindiğinden bu tarihte bir yazım yanlışlığı olduğu düşünülmektedir.

²⁶⁸ Bingöl, a.g.t., s. 198.

DP'nin mitinginde bulunmuştur. Aynı yıl DP'nin Merkez ilçe Kongresi'nde Tilkilik Bucağı Delegatesı sıfatıyla üst kongre delegeliğine aday gösterilse de seçilememiştir.²⁶⁹

Aydın'dan İzmir'e dönüşünde Alsancak Garı'nda onu karşılayan grubun içinde Celal Bayar'ın yer aldığı görülmüştür.²⁷⁰ Daha sonrasında 9 Eylül 1946 tarihinde İzmir'in kurtuluşunu kutlamak amacı ile yapılan konvoyun en önünde Celal Bayar'la kol kola yürümüştür.²⁷¹

Küçük Ethem'in 9 Eylül 1946 tarihinde İzmir'in kurtuluşunu kutlamak amacı ile yapılan konvoyun en önünde Celal Bayar'la kol kola yürümesi, İzmir'de yayınlanan Anadolu Gazetesi'nde Haydar Rüştü Öktem tarafından DP'nin "Yüzelliliklerden başka vardacı bulamadığı" gibi ifadelerle eleştirilmiştir.²⁷²

*"Küçük Ethem, Türkiye'ye döndükten sonra Yüzellilik olarak kaybettiği itibarını kazanmak için siyaset yolunu tutmuştur. Ancak bu yolla itibar elde edebileceğini düşünmüştür. Halk Partisi kapıları açılmayınca, DP'ye katılarak amacına ulaşmaya çalışmıştır."*²⁷³

Küçük Ethem'in bazı kişilerle birlikte 1 Eylül 1946 tarihinde İzmir'de yapılan İl Genel Meclisi sonuçlarını belediye binası önünde takip ettiği sırada propaganda yaptığı, seçimi ihlal, halkı isyana teşvik ettiği şeklinde suçlamalarla hakkında dava açılrsa da Ethem bu davadan 16 Ekim 1946 tarihinde beraat etmiştir.²⁷⁴

6 Ekim 1948 tarihinde İzmir Memleket Hastanesi'nde ölmüştür.²⁷⁵ Küçük Ethem, *"vatana hizmet ile başladığı hayatını; bir ara ihanet noktasına taşıyışsa da ihanetten dönmeyi bilmiş ve sonunda vatana hizmet ile tamamlamıştır."*²⁷⁶

²⁶⁹ Halıcı, a.g.t., s. 282.

²⁷⁰ Halıcı, a.g.t., s. 282.

²⁷¹ Gülmez ve As, a.g.m., s. 869

²⁷² Bingöl, a.g.t., s. 198; Gülmez ve As, a.g.m., ss. 896-897.

²⁷³ Gülmez ve As, a.g.m., s. 897.

²⁷⁴ Gülmez ve As, a.g.m., ss. 897.

²⁷⁵ Halıcı, a.g.t., s. 283.

²⁷⁶ Gülmez ve As, a.g.m., s. 900.

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması ile ilan edilen genel af, doğal olarak Millî Mücadele döneminde düşmanla iş birliği yapan pek çok kişinin de affını öngörmekteydi. Bunun üzerine affedilmesi mümkün olmayan yüz elli kişi genel affa eklenen bir protokol ile af dışı bırakıldı. Bu sayı elbette yüz elli kişi ile sınırlı değildi. Ancak antlaşmada belirlenen sayıya uyulmak zorundaydı. Listenin belirlenmesi süreci kamuoyunu ve resmî kurumları ciddi anlamda meşgul etti. Liste belirli prensiplere dayanarak, on başlık altında tasnif edilerek oluşturuldu. Listede yer alan kişiler geçmişte olduğu gibi gelecekte de ülke için tehlike arz edecek kişilerdi. Yüz elli kişilik listeye Manisa'dan dört kişi dâhil edilmişti. Bu kişiler işgal boyunca Manisa'da önemli mevkilerde yer alan kişilerdi. Bu dört kişiden Eski Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü ile Eski Kırkağaç Kaymakamı Şerif işgalin başından sonuna kadar Yunanlılarla iş birliği içindeydi. İş birlikleri ve teslimiyetçi tutumları, buldukları bölgenin işgalini kolaylaştırdı. İş birlikleri ve iş birliği sürecinde gerçekleştirdikleri faaliyetler nedeniyle de listeye dâhil edildiler. Diğer iki kişi ise Eski Saruhan Mebusu Çerkez Reşit ve Eski Akhisar Cephesi Komutanı İzmirli Ethem idi. Bu kişiler Millî Mücadele'nin başında Ege'de direnişin başlatılmasında ve TBMM açıldıktan sonra da çıkan isyanlarla mücadelede ciddi katkıları olan kişilerdi. Daha sonra Çerkez Ethem ve Ankara Hükümeti arasındaki anlaşmazlıkta, Çerkez Ethem'in safında yer alarak Yunanlılara sığındıkları ve Türkiye aleyhine faaliyette buldukları için Yüzellilikler listesine dâhil edilmişlerdi. 1938 tarihinde çıkarılan kanun ile de Yüzelliliklerin hepsi affedilmişlerdi. Giritli Hüsnü yaptıklarından dolayı ülkeye dönmeye cesaret edememiş, Küçük Ethem ise ülkeye dönmüştür. Eski Kırkağaç Kaymakamı Şerif'in ise ülkeye döndüğüne dair resmi bir kayda veya doğrulanan bir bilgiye ulaşılmamıştır. Çerkez Reşit'in aleyhtar faaliyetleri nedeniyle ülkeye dönmesi ancak 1950'de gerçekleşmiştir. Aralarında bir tek Küçük Ethem, yaptıklarından pişmanlık duyarak, kendini affettirebilmek adına 1939'da ülkeye dönmesine rağmen Yunanistan'a geri dönerek Türkiye lehine istihbarat sağlama görevinde yer almıştır.

Manisa'dan Yüzellilikler listesine giren dört kişiden sadece Kırkağaç Kaymakamı Şerif, Manisa doğumludur. O da Padişah ve İstanbul hükümeti taraftarı bir tutum sergilemiş, İstanbul'dan gelen emirlere

kayıtsız ve şartsız uymuştur. Millî Mücadele bitiminde de iş birliği yaptığı Yunanlılarla birlikte Yunanistan'a gitmiştir. Orada da Türkiye aleyhine çalışmaya devam etmiştir. Nerede öldüğü ve ne olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Çerkez Reşit, Millî Mücadele tarafında başladığı mücadeleyi, Yunan tarafına sığınarak Millî Mücadele'ye düşman olarak tamamlamıştır. Yunanistan'a gitmiş, ihanetlerinde sınır tanımamış, fakat zor duruma düştüğünde Türkiye'den gelecek affı beklemiştir. Türkiye'ye dönmüş ve Türkiye'de ölmüştür.

Küçük Ethem, Kuva-yı Milliye'nin kurucuları arasında yer almış, Yunan'a kurşun sıkmış, Çerkez Ethem'in etkisinde kalarak ihtiraslarının kurbanı olmuş, Yunanistan'a gitmiş ve af yasası sonrası Türkiye'ye dönmüştür. Türk istihbaratı için çalışmayı kabul etmiş ve Kuva-yı Milliye'de başladığı mücadelesini, bir ara ihanete götürmüşse de sonradan vatan için çalışma noktasına gelmiş ve vatanında ölmüştür.

Mutasarrıf Giritli Hüsnü ise, Girit'ten göç etmek zorunda kalıp kendisine kucak açan devletine ve milletine ihanet etmiş, kişisel çıkarları uğruna her şeyi feda edip, ihanette sınır tanımamıştır. İş birliği yaptığı Yunan kuvvetleriyle Yunanistan'a kaçan Mutasarrıf Giritli Hüsnü işgal döneminde Türk halkının kendisine taktığı Hüsnüyadis lakabını Yunanistan'da kendisine isim olarak seçmiş ve Yunanistan'da ölmüştür.

Görüldüğü gibi hainler de ihanet ettikleri Türkiye'ye bir gün tekrar ihtiyaç duymuştur. Geri dönebilmek için affedilmelerini beklemişler ve affedilmelerini istemişlerdir. Pişmanlıklarını dile getirmişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 11-43-16.

BCA, 15-54-10-92-70.

BCA, 18-92-1, (11.04.1936).

BCA, 2-27-13, (08.01.1921).

BCA, 272-0-0-13/81-16-112

BCA, 30-11-1-0/254-41-3

BCA, 4-45-16, (22.01.1922).

BCA, 490-1-0-0-585-19-2.

BCA, 9-27-1.

BCA,106-695-4.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, BEO, Dosya No: 4654, Gömlek No: 349024

BOA, BEO, Dosya No: 4654, Gömlek No: 349024.

BOA, BEO, Dosya No:4281, Gömlek No: 321050.

BOA, BEO. 4509-338159.

BOA, BEO. Dosya No: 4618, Gömlek No: 346305.

BOA, BEO., Dosya No: 4089, Gömlek No: 306660.

BOA, DH. EUM. 1. Şb. Dosya No: 3, Gömlek No: 45.

BOA, DH. İD. Dosya No: 81, Gömlek No: 42.

BOA, DH-İ-UM, Dosya No: 20, Gömlek No: 14, (H- 02-12-1338).

BOA, İ. DH, Dosya No: 1508, Gömlek No: 1.

BOA, İ. DH., Dosya No: 1495, Gömlek No: 37.

BOA, İ. DUİT, 46-96; DH. ŞFR. 85-274.

BOA, İ-DUİT, Dosya No: 49, Gömlek No: 17.

BOA, İ-DUİT, Dosya No: 49, Gömlek No: 17.

BOA, ŞD. Dosya No: 1451, Gömlek No:30.

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete, 14 Haziran 1924, Sayı: 72

Resmî Gazete, 15 Haziran 1927, Sayı: 608.

Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938, Sayı: 3961.

Resmî Gazete, 17 Mayıs 1924, Sayı: 70

Resmî Gazete, 23 Ağustos 1924, Sayı: 74.

Resmî Gazete, 24 Mayıs 1924, Sayı: 71

Resmî Gazete, 28 Ekim 1933, Sayı: 2540.

Resmî Gazete, 7 Nisan 1924, Sayı: 68

Resmî Gazete, 7 Ocak 1925, Sayı: 81.

TBMM Albümü (1920-1950), Cilt 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler
Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ)

TBMMGCZ, İçtima 2, Celse 3, 2 Mart 1923.

TBMMGCZ, İçtima 39, Celse 2, 16 Nisan 1924.

TBMMGCZ, İçtima 44, Celse 4, 22-23 Nisan 1924.

TBMM Milletvekili Mazbatası (TBMM 1. Dönem Saruhan Milletvekili)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

TBMMZC, İçtima 131, Celse 2, 8 Ocak 1921.

TBMMZC, İçtima 7, Celse 2, 21 Ağustos 1923.

- TBMMZC, İçtima 9, Celse 2, 23 Ağustos 1923.
 TBMMZC, İçtima 39, Celse 1, 16 Nisan 1924.
 TBMMZC, İçtima 73, Celse 1, 28 Mayıs 1927.
 TBMMZC, İçtima 83, Celse 1, 29 Haziran 1938.

Sürelî Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

- Anadolu*, 16 Haziran 1937.
Kurun Gazetesi, 27 Ekim 1935.

Kitap ve Makaleler

- As, Bünyamin, “Manisa’nın İşgali ve Mutasarrıf Hüsnü Bey”, *Yüzüncü Yılında Milli Mücadele Döneminde Manisa*, (Ed. Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi), Cilt: 1, Ankara, 2020, ss. 277-344.
- Aslan, Kübra, “Millî Mücadele’de Kırkağaç”, *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, (Ed. Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi), Cilt: 3, Ankara, 2020, ss. 141-191.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, Cilt 7, İstanbul, 1997.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, Cilt 8, İstanbul, 1997.
- Bilgi, Nejdet, *İstiklal Yolunda Bestekâr Bir Müftü Ahmet Âlim Efendi*, Manisa, 2008.
- Bingöl, Sedat, *Yüzellilikler Meselesi – Bir İhanetin Anatomisi*, Eskişehir, 2020.
- Bingöl, Sedat, *Yüzellilikler Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.
- Çakmak, A. Nedim, *Hüsnüyadis Hortladı (İşgal Günlerindeki İşbirlikçiler)*, İstanbul, 2007.
- Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt. III, Ankara, 1968-1969.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, Cilt 3, Ankara, 1995.
- Ergül, Teoman, *Kurtuluş Savaşında Manisa*, (2. Baskı), Ankara, 2007.
- Evrans, Ümit, Satı, M. Selçuk, *Geçmişten Günümüze Kırkağaç*, İzmir, 2000.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)* Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- Gülmez, Nurettin ve As, Bünyamin, İhanet ile Vatanseverlik Arasında Bir Asker: Küçük Ethem. “İhanet ile Vatanseverlik Arasında Bir Asker: Küçük Ethem”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9/3 (2022), ss. 864-911.
- Günaydın, Necip, “Kongreye Katılan Delegasyon”, *Cumhuriyetimize Giden Yol 4, Milli Devlete Gidiş/ Sivas Kongresi*, 4 Eylül 2012.
- Gündüz, Ali Osman, *Millî Mücadele’de Manisa ve Milletvekilleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- Halıcı, Şaduman, “İstihbarat Raporları Işığında Saruhan Mebusu Yüzellilik Reşit Bey’in Sürgün Yılları”, *Journal of History Studies*, 10 /3 (2018), ss.79-105.

Halıcı, Şaduman, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler*, İstanbul, 2021.

Halıcı, Şaduman, *Yüzellilikler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998.

Karaca, Emin, *150'likler*, İstanbul, 2004.

Özkuyumcu, Nadir, "Millî Mücadele'de Manisa", *XIV. Milli Egemenlik Sempozyumu*, Manisa 2004, ss. 94-104.

Özoğlu, Hakan, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası (150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikasti)*, (Çev., Zuhâl Bilgin), 2. Baskı, İstanbul, 2016.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, Cilt 1, Ankara, 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul, 1993.

Soysal, İlhami, *150'likler*, 2. Baskı, İstanbul, 1985.

Soysal, İlhami, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, İstanbul, 2008.

Su, Kamil, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Ankara, 1982.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi III*, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi (15 Mayıs- 4 Eylül), Cilt 2, Kısım 1, Ankara, 1994.

Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi (4 Eylül 1919- 9 Kasım 1920), Cilt 2, Kısım 2, Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi (9 Kasım 1920- 15 Nisan 1921), Cilt 2, Kısım 3, Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi (TİH), İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Cilt 6, Ankara, 1974.

Yörükoğlu, Nuri, *Manisa'nın Yangını*, Manisa, 2002.

İnternet Kaynakları

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2307> (04.03.2022)

<http://www.atam.gov.tr/fotograflar/milli-mucadele-donemi> (04.03.2022).

150'likler albümü: <http://hdl.handle.net/11424/129658> (11.01.2022).

<http://esme.gov.tr/tarihce> (Erişim: 21.03.2024)

<http://www.alaca.gov.tr/alacanın-cumhuriyet-dnemi> (18.01.2022)

Extended Abstract

While struggle and resistance continued on one side of the country against the occupation of Anatolia, which started with the Armistice of Mondros signed at the end of the First World War, there was submission and acceptance to the occupation on the other side. The Lausanne Peace Treaty, signed after the end of the War of Independence, included a general amnesty, as in other peace treaties. However, it was not possible to forgive some people who cooperated with the enemy, started rebellions, and fought against the National Forces during the War of Independence.

Only the number of those to be excluded from amnesty was determined in the first and second periods of the Lausanne Peace Conference. Later, with a protocol added to the Treaty of Lausanne, it was decided to exclude one hundred and fifty people from amnesty. Of course, this number is not limited to one hundred and fifty people. However, since there was no specific list, this number was determined by the delegation that went to the Lausanne Peace Conference, and then the number determined in the agreement had to be adhered to. The process of preparing the list was not easy at all.

The process of determining the list has seriously occupied the public and official institutions. In accordance with the Lausanne Peace Treaty, the individuals to be included in the list of one hundred and fifty people were investigated by the relevant units of the state. Each unit investigated people of interest to it. The preparations were also reflected in the Turkish Grand National Assembly.

The publication of the amnesty law accelerated the work to determine the list of one hundred and fifty people. The issue of creating a list of one hundred and fifty people to be added to the General Amnesty Declaration in accordance with the Treaty of Lausanne was discussed for the first time in a secret session at the meeting of the Turkish Grand National Assembly on April 16, 1924.

The list was first brought to the Turkish Grand National Assembly in the form of four notebooks and was discussed in the Turkish Grand National Assembly and many changes were made until it took its final form.

In the list read at the Turkish Grand National Assembly session dated April 16, 1924, the name of the first Circassian Reşit was read as one of the people has served in Manisa. Then, the name of Akhisar Commander Küçük Ethem from Izmir was read. It was stated that the former Governor of Manisa, Hüsnü from Crete, was already abroad. That's why name of Hüsnü from Crete was initially excluded from the main list and the list continued to be read. The name

of the former Kırkağaç District Governor Şerif did not included in the final version of the list determined at the meeting held on 16 April 1924.

The final version of the list was prepared by the Ministry of Internal Affairs and was accepted by decree number 544 at the meeting of the Ministry of Internal Affairs dated June 1, 1924. The list, which was created based on certain principles, was created by was classified it under ten headings. The people on the list are people who will pose a danger to the country in the future, as they did in the past.

In the final version of the list of one hundred and fifty people, four people from Manisa appear on the list. Under the title of "From the Civil Service and the Military", there is "Former Manisa Governor Hüsnü from Crete" in the 30th place and "Former Kırkağaç District Governor Şerif" in the 52nd place. Under the title of "Ethem and His Assistants", there is "Circassian Ethem's brother Reşit" in the 58th place and "Former Akhisar Commander Captain Küçük Ethem from Izmir" in the 62nd place. These individuals held important positions in Manisa throughout the occupation. Among these four people, Former Manisa Governor Hüsnü Bey from Crete and Former Kırkağaç District Governor Şerif exhibited a pro-sultan and Istanbul government attitude and obeyed the orders coming from Istanbul unconditionally. At the same time, they cooperated with the Greeks from the beginning to the end of the occupation. Their cooperation and submissive attitude facilitated the occupation of their region. They were also included in the list due to their cooperation and the activities they carried out during the cooperation process. The other two people were Former Saruhan Deputy Circassian Reşit and Former Akhisar Front Commander Ethem from Izmir. These people were people who made serious contributions to the start of the resistance in the Aegean at the beginning of the War of Independence and to the fight against the rebellions that broke out after the opening of the Turkish Grand National Assembly. Later, both of them were included in the list of Hundred and Fifties because they sided with Circassian Ethem in the dispute between Circassian Ethem and the Ankara Government, and later took refuge with the Greeks and acted against Turkey.

In this respect, it can be said that these four people who worked from Manisa were included in the list of one hundred and fifty people for justified reasons.

The fact that the people on the list of one hundred and fifty people are not clearly deprived of citizenship by law has created a gap. This caused some people on the list of one hundred and fifty people to start looking for ways to return country. Thereupon, as a obligation, at the Turkish Grand National Assembly meeting dated May 28, 1927, a bill was accepted regarding the

denaturalization of people on the list of one hundred and fifty people. These four people, whose names are on the list of one hundred and fifty people, have gone to Greece with the Greek forces they cooperated with, long before the law was enacted. Therefore, they were abroad at those dates.

The people on the list of one hundred and fifty people were forgiven with the Amnesty Law No. 3527. The law was accepted by the Turkish Grand National Assembly on 29 June 1938 and came into force by being published in the Official Gazette on 16 July 1938.

Little Ethem, who served in Manisa and was later included in the list of one hundred and fifty people, was among the founders of the Kuva-yı Milliye and fought against the Greeks. Afterwards, under the influence of Circassian Ethem, he became a victim of his passions and went to Greece. During his years of exile, he worked in intelligence against Türkiye. He returned to the country as soon as the amnesty law was passed in 1938. Later, in order to redeem himself, he returned to Greece and took part in the task of providing intelligence in favor of Turkey. Although his struggle, which he started in the Kuva-yı Milliye, led to treason at one point, he later came to the point of working for the country. He returned to the country in 1941 and died in his country.

No archive document or other record has been found regarding whether the former Kırkağaç District Governor Şerif, who maintained his thoughts and attitudes against the Republic of Turkey throughout his exile life and continued to work against Turkey, returned to the country or where he died.

Reşit Bey, who exhibited oppositional movements throughout his life in exile, did not return to the country with the Amnesty Law of 1938. He even took an anti-amnesty stance. He completed the struggle he started on the side of the War of Independence by taking refuge on the Greek side and becoming an enemy of the War of Independence. He went to Greece and his betrayals knew no bounds. However, when he was in a difficult situation, he waited for an amnesty from Turkey. Circassian Reşit returned to the country in 1950, when his son Aytek applied to President Celal Bayar and received permission to bring his father to the country. He also died in Turkey.

Former Manisa Governor Hüsni Bey from Crete had to emigrate from Crete and betrayed his state and nation that welcomed him. He sacrificed everything for his personal interests, knew no bounds in betrayal, and fled to Greece with the Greek forces he cooperated with. There, he chose as name the nickname Hüsniyadis, which was given to him by the Turkish people during the occupation period. He did not dare to return to the country because of his actions after the 1938 amnesty. It was stated in intelligence reports that he had

no work against Türkiye while living in Greece. However, he was suspected of helping to bring Greek refugees to Turkey due to his communication with his ex-wife's husband Ahmet Cemil, who made a profession of transporting Greek refugees to the Turkish coast. He died in Greece.

As can be seen, the traitors also needed the Turkey they betrayed again one day. They waited and asked for forgiveness so that they could return. They expressed their regret.